

HÖGSKOLAN FÖR LÄRANDE
OCH KOMMUNIKATION
HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING

Från skogsrå till katolska helgon

Andlighet i Selma Lagerlöfs litteratur

Christina Forsström, Louise Hultman

SAMMANDRAG

Christina Forsström, Louise Hultman

Svenska språket och litteraturen 61-90

Höstterminen 2008

Handledare: Mattias Fyhr

Examinator: Ylva Lindberg

Från skogsrå till katolska helgon

Andlighet i Selma Lagerlöfs litteratur.

Antal sidor: 52

Selma Lagerlöf var en mångsidig författare med skiftande religiösa föreställningar och litteraturvetaren Sven Stolpe har lyft fram flera av de andliga element som förekommer i författarens romaner, brev och dagböcker. Utifrån hans teori om Lagerlöfs tro har vi undersökt dessa drag i tre av författarens verk och tolkat dessa med inspiration från den hermeneutiska metoden. Romanerna är *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* och *Körkarlen*.

Frågorna vi har utgått ifrån är:

- Vad visar Lagerlöf för exempel på luthersk kristendom, katolicism, folktro, och andra ockulta läror i *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* och *Körkarlen*?
- Hur gör Lagerlöf för att förena dessa?
- Finns det några tendenser till att de olika trosföreställningarna ställs emot varandra och i så fall hur?

I texterna vi studerat har vi funnit ett antal detaljer och motiv som kan förknippas med de olika andliga föreställningarna. Lagerlöf tar upp Gud, Jesus och djävulen men visar även prov på spiritistiska och teosofiska influenser. Dessutom berör hon mer folkliga motiv som naturväsen och spöken. De olika trosföreställningarna vävs samman i böckerna men behöver sällan mötas. Dels beskrivs de i olika kapitel så att de på så vis hålls isär, dels skildras de som skikt i flera verkligheter. Vid de tillfällen då de andliga inslagen integreras med varandra sker det i form av subjektiva upplevelser som bara en eller ett fåtal personer kan förnimma. Motsättningar mellan exempelvis folktro och kristendom uppenbarar sig sällan. Lagerlöf visar snarare att kombinationen av dessa var fullt naturlig för människorna under den tid då texterna tillkom.

Sökord: Selma Lagerlöf, Andlighet, Folktro, Kristendom, Ockultism

Postadress

Högskolan för lärande
och kommunikation (HLK)
Box 1026
551 11 JÖNKÖPING

Gatuadress

Gjuterigatan 5

Telefon

036-101000

Fax

036162585

ABSTRACT

Christina Forsström, Louise Hultman

From wood-spirit to catholic saints.

Spirituality in the literature of Selma Lagerlöf

Selma Lagerlöf was an author of versatility with varied religious beliefs. The literary critic Sven Stolpe has shown many of the spiritual elements that occur in her novels, letters and diaries. Based on his theory about the beliefs of Lagerlöf we have examined these features in three of the authors works and interpreted these with the inspiration of the hermeneutic method. The novels are *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* and *Körkarlen*.

Our questions are:

- What examples of Lutheran Christianity, Catholicism, folklore, and other occult theories does Lagerlöf show in *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* and *Körkarlen*?
- What does Lagerlöf do to reconcile them?
- Are there any tendencies that different beliefs are opposed to each other and how?

In the texts we have studied, we have found a number of details and motifs that can be associated with the various spiritual ideas. Lagerlöf addresses God, Jesus and the devil, but also shows samples of spiritism and theosophy. She also shows more traditional popular motifs like supernatural creatures of nature and ghosts. The various beliefs are woven together in the books but rarely meet. Partly they are described in different chapters so that they are distinguished and partly they are depicted in the layers of multiple realities. At those times when the spiritual elements integrated with each other, it is in the form of subjective experiences that only one or a few people can perceive. Contradictions between, for example, folklore and Christianity occur rarely. Lagerlöf shows rather that the combination of these were perfectly natural for the people during the time the books were written.

Search for: Selma Lagerlöf, Spirituality, Folklore, Christianity, Occultism

Postadress	Gatuadress	Telefon	Fax
Högskolan för lärande och kommunikation (HLK) Box 1026 551 11 JÖNKÖPING	Gjuterigatan 5	036-101000	036162585

Innehåll

1. Inledning	4
1.1 Val av ämne	4
1.2 Teori	5

1.3 Syfte och frågeställning	5
1.4 Material	5
1.5 Metod	6
1.6 Tidigare forskning	7
2. Bakgrund	9
2.1 Selma Lagerlöf	9
2.2 Litteratur	10
2.2.1 Gösta Berlings saga	10
2.2.2 Herr Arnes penningar	13
2.2.3 Körkarlen	14
2.3 Lagerlöfs egen tro	16
2.3.1 Kristendomens påverkan	16
2.3.2 Intresset för mystik	18
2.3.3 Den ständigt sökande	19
2.4 Folktro	20
3. Analys	22
3.1 Gud	23
3.2 Jesus	26
3.3 Katolicism	27
3.4 Döden	28
3.5 Himmel och helvete	31
3.6 Spökerier, varsel och påhälsningar från den andra sidan	32
3.7 Spiritism och teosofi	36
3.8 Djävulen	38
3.9 Troll och andra otyg	40
3.10 Djur och vild natur	45
4. Sammanfattande diskussion	48
6. Källförteckning	52
6.1 Tryckta källor	52
6.2 Otryckta källor	54

1. Inledning

1.1 Val av ämne

Selma Lagerlöf är en författare som väckt många människors fascination – både genom sin litteratur och för sin tid annorlunda livsstil. Lagerlöf var en flitig brevskriverska och många av hennes korrespondenser finns bevarade för eftervärlden, bland annat på Kungliga biblioteket i Stockholm. Breven visar en bild av en kvinna som kanske inte överensstämmer med den officiella bilden av henne som återges i litteraturhistorien.¹ Man har tidigare föreställt sig Selma Lagerlöf som en ganska stram och prydlig ”sagotant” men breven visar en passionerad, djärv kvinna som engagerat griper an allt ifrån livets mening till de intensiva relationerna med sina väninnor. Lagerlöf förde en för den tiden ovanlig livsstil genom de många resor hon gjorde i världen. Det har även spekulerats i om hennes kvinnliga relationer inte enbart var vänskapliga, vissa brev tyder på att hon var homo- eller bisexuell,² vilket var en omöjlighet att leva ut under den tid hon levde, då homosexualitet inte avkriminaliserades i Sverige förrän 1944.³ Detta gör Selma Lagerlöf till en spännande och intressant person som dessutom är högaktuell 2008 då hon firar 150-årsjubileum och hyllas i TV, radio och tidningar. Hennes böcker är fascinerande både på grund av hennes sätt att skriva och de motiv hon tar upp. Trots att litteraturen är över hundra år gammal är den fortfarande aktuell då Lagerlöf tar upp universella frågor om etik, liv och död, skuld och försoning, dessutom är böckerna både underhållande och spännande.

Det vi framförallt finner lockande i hennes texter är de övernaturliga och mystiska inslagen som återkommer i verk som *Gösta Berlings saga* (1891), *Herr Arnes Penningar* (1904) och *Körkarlen* (1912). Här ser vi exempel på spökerier, naturmystik, skrock och vidskepelse men även tydliga religiösa inslag. Andligheten⁴ i den mänskliga tillvaron är något föränderligt som under historiens gång skiftar och tar olika skepnader. Varje epok har sina religiösa strömningar och idéer om de stora livsfrågorna. Variationen och ämnets ständiga aktualitet gör att det är intressant att studera just andlighet i Selma Lagerlöfs litteratur.

¹ Stolpe, Sven. (1984). *Selma Lagerlöf*. passim.

² Stolpe. (1984). 54ff.

³ Nationalencyklopedin. sökord: Homosexualitet. 2008-12-27.

⁴ Andlighet definieras enligt Nationalencyklopedin som ”icke-materiella strävanden, som inte med nödvändighet är religiösa”. (Källa: *Nationalencyklopedin*. sökord: Andlighet. 2008-12-28.) För oss däremot innebär ordet andlighet just religiositet, där sökandet efter en tro på något som är viktigare än den materiella världen och strävan efter en högre verklighet är det väsentliga. Andligheten innefattar även de förklaringar som människor i alla tider använt sig av för att få svar på frågor som man med vetenskapliga medel inte kan besvara, exempelvis folketro. Detta är den definition av andlighet som vi kommer att använda oss av.

1.2 Teori

I vår studie kommer vi att utgå från litteraturforskaren och kritikern Sven Stolpe och de teorier han framför i artikeln ”Selma Lagerlöfs mystik” från år 1945.⁵ Stolpe som är en stor kännare av Selma Lagerlöf har studerat hennes texter, såväl skönlitterära som självbiografiska och en av de saker som han lyft fram är de många religiösa inslag som förekommer i dessa. I Lagerlöfs brev och dagböcker har han funnit många reflektioner och tankar kring andlighet och tro. Enligt Stolpe var Lagerlöf en synnerligen religiös kvinna men han menar att hon inte endast attraherades av den då i Sverige rådande protestantismen. Lagerlöf förde en ständig religiös kamp och Stolpe anser att man kan finna spår av både luthersk kristendom och katolicism men även ockulta och hedniska⁶ inslag i hennes texter.

1.3 Syfte och frågeställning

Det vi vill undersöka är kombinationen av kristen tro och övernaturlighet som i vår tid kan verka paradoxal men som bland vanligt folk var fullt naturlig.⁷ Lagerlöf visar att kristendom går hand i hand med nedärvda folkliga traditioner och andra tillsynes ockulta⁸ seder. Syftet med vår undersökning är därmed att utifrån Stolpes teori om Lagerlöfs andlighet studera några av hennes skönlitterära texter för att se hur detta avspeglar sig i dessa.

- Vad visar Lagerlöf för exempel på luthersk kristendom, katolicism, folkstro och andra ockulta läror i *Gösta Berlings saga*, *Herr Arnes penningar* och *Körkarlen*?
- Hur gör Lagerlöf för att förena dessa?
- Finns det några tendenser till att de olika trosföreställningarna ställs emot varandra och i så fall hur?

1.4 Material

⁵ Stolpe, Sven. (1945). ”Selma Lagerlöfs mystik.” *Bonniers litterära magasin*, 1945:2.

⁶ Hedendom definieras enligt Nationalencyklopedin som religion som har lägre status än andra – företrädesvis av kristendom, judendom och islam. Ibland betraktas hedendomen som något demoniserat. (Källa: *Nationalencyklopedin*. sökord: Hedendom. 2008-12-28.) Här vill vi dock lägga viss fokus på hedendomen som den tro som fanns i Norden när kristendomen gjorde sitt intåg och som därför kom att få lägre status bland kristna, det vill säga olika folkliga föreställningar om djur- och naturväsen men även tro på asagudar och liknande.

⁷ Frykman, Jonas. (2000). *Horan i bondesamhället*. passim.

⁸ Ockultism definieras enligt Nationalencyklopedin som ett samlingsnamn för olika läror som framhåller förekomsten av krafter bortom vår värld som man kan använda sig av. Inom ockultismen finns olika sällskap (ibland hemliga) som ägnar sig åt astrologi, alkemi, rosenkreutzeri, teosofi eller spiritism. (Källa: *Nationalencyklopedin*. sökord: Ockultism. 2008-12-28.)

De skönlitterära verk som vi kommer att fördjupa oss i är *Gösta Berlings saga*⁹ (1891), *Körkarlen*¹⁰ (1912) och *Herr Arnes penningar*¹¹ (1904). Mest fokus läggs på Selma Lagerlöfs främsta verk *Gösta Berlings saga* eftersom det innehåller många övernaturliga inslag, som häxor, djävulspakter, förbannelser, besjälad natur och ödestro, men även tydligt kristna element som syndernas förlåtelse, martyrskap, helgon, gudsfruktan och botgöring.

De något kortare romanerna *Körkarlen* och *Herr Arnes penningar* har flera inslag av kristen tro men även frågor som behandlar döden och tillståndet mellan liv och död. De sistnämnda motiven framkommer inte lika tydligt i *Gösta Berlings saga*. Dock innehåller varken *Herr Arnes penningar* eller *Körkarlen* inte ett lika stort register av olika element av övernaturlighet som *Gösta Berlings saga*. Dessa kommer därför inte att studeras lika ingående utan har snarare en kompletterande funktion.

Undersökningarna av dessa romaner utgör inte på något sätt en fullständig bild av olika religiösa och andliga inslag i Lagerlöfs författarskap. Det finns många andra romaner som skulle kunna ge ytterligare exempel på författarinnans olika föreställningar så som *Jerusalem I och II* (1901-02) eller *Antikrists mirakler* (1897). Vårt val av litteratur visar endast en liten del av de religionsföreställningar som kan återfinnas i Lagerlöfs litteratur.

1.5 Metod

Undersökningen kommer att vara en litteraturstudie där vi läser och analyserar de inslag av andlighet som vi finner i texterna. Eftersom vi lägger tyngdpunkten på tolkning av litteraturen har vi låtit oss inspireras av den hermeneutiska metoden. Ett annat ord för hermeneutik är tolkningsvetenskap och enligt vetenskapsteoretikern Joakim Molander bygger hermeneutiken ”både på en noggrann analys av detaljerna av en text, och en förståelse av texten som helhet och som kulturprodukt i en än större historisk helhet”.¹² Detta resonemang kallas för den hermeneutiska cirkeln. Det kan verka motsägelsefullt att man inte kan förstå helheten utan att förstå detaljerna och tvärtom men det är läsarens uppgift att kombinera dessa. Modern hermeneutik företräds av bland andra Hans-Georg Gadamer som menar att det vid tolkningsprocessen inte finns någon objektiv sanning och att man som både individ och forskare måste vara medveten om sin egen historia, kultur och erfarenhet eftersom dessa påverkar ens

⁹ Lagerlöf, Selma. (2005). *Gösta Berlings saga*.

¹⁰ Lagerlöf, Selma. (1924). *Körkarlen*.

¹¹ Lagerlöf, Selma. (1970). *Herr Arnes penningar*.

¹² Molander, Joakim. (2003). *Vetenskapsteoretiska grunder. Historia och begrepp*. s. 167.

synsätt och tolkningsförmåga.¹³ Detta måste vi naturligtvis vara medvetna om i vår läsning och analys av Selma Lagerlöfs texter. När vi tolkar texterna gör vi det utifrån våra värderingar och i ljuset av den tid vi lever i. Vårt syfte är inte att objektivt lyfta fram och beskriva andlighet så som den upplevdes då historierna utspelade sig och tillkom. Vårt samhälls sekularisering skulle även kunna göra att vi inte betraktar, om ens upptäcker, religiösa inslag på samma sätt som människor från svunna tider. Eftersom vi också är så påverkade av vår kultur och tradition måste även läsningen av Lagerlöfs litteratur bli subjektiv.

Enligt Holmberg och Ohlsson finns det flera olika sätt att läsa litteratur tematiskt. Ett av sätten är explikativ tematik där man visar på olika teman genom närläsning av en text.¹⁴ Denna metod kan även tillämpas i vår undersökning då vi sökt olika religiösa teman som de tre verken har gemensamt, till exempel Gud, varsel och naturväsen.

1.6 Tidigare forskning

Det finns mycket forskning som behandlar olika delar av Selma Lagerlöf och hennes litteratur och flera av forskarna har vitt skilda ursprung – vissa kommer från den teologiska forskarkåren, andra är litteraturkritiker och ytterligare andra har personliga, religiösa övertygelser som kan skina igenom. Detta är saker som bör tas i beaktande vid läsning av litteraturen.

Den biografiska forskningen grundar sig i huvudsak på Lagerlöfs dagböcker, brevväxlingar och efterlämnade anteckningar. En av de mest kända och fullständiga biografierna är Elin Wägners *Selma Lagerlöf* (1958) där Wägner tar sig an delar av hennes politiska och religiösa ståndpunkter likväl som hennes mer privata leverne.¹⁵ Vivi Edström är en litteraturvetare som både skrivit essäer om Selma Lagerlöf och en avhandling om *Gösta Berlings saga*. Avhandlingen, skriven 1960, heter *Livets stigar. Tiden, handlingen och livskänslan i Gösta Berlings saga* och tar upp olika teman som skuld, botgöring och spänningen mellan vild natur och ordning.¹⁶ Edström har även skrivit böcker där hon försöker klargöra de mest typiska och viktiga delarna i hennes litteratur och utgår där också från delar i Lagerlöfs eget liv.¹⁷

Sven Stolpe som var litteraturkritiker och litteraturforskare skrev 1984 en biografi över Selma Lagerlöf där han bland annat behandlar hennes uppväxt, hennes vänskapsrelationer och

¹³ Molander, (2003) s. 167ff.

¹⁴ Holmberg, Claes-Göran., & Ohlsson, Anders. (1999). *Epikanalys. En introduktion*. s. 34.

¹⁵ Wägner, Elin. (1958). *Selma Lagerlöf*.

¹⁶ Edström, Vivi. (1960). *Livets stigar. Tiden handlingen och livskänslan i Gösta Berlings saga*.

¹⁷ Edström, Vivi. (1991). *Selma Lagerlöf*. Edström, Vivi.(2002). *Selma Lagerlöf. Livets vägspel*.

inte minst hennes olika religiösa ståndpunkter. Till sin hjälp har han till stora delar de många brev som Lagerlöf skrev och mottog i sin korrespondens med vänner och familj.¹⁸ Stolpe, som själv är katolik, har även ingående belyst författarinnans olika trosföreställningar i artiklar och en av dem har vi hämtat i Bonniers litterära magasin.¹⁹

En viss del av lagerlöfforskningen behandlar övernaturlighet och Erik Eliasson har i två essäer utrett Selma Lagerlöfs förhållande till teosofi och spiritism; ”Om Selma Lagerlöf och teosofien” (1951) och ”Om Selma Lagerlöf och spiritismen” (1971).²⁰ Stina de Vrieze rör sig inom samma områden och utforskar i essän ”De döda kommer en så nära” (1976) Lagerlöfs syn på själslivet och hur denna kommer fram i Lagerlöfs postuma novell ”Själen” från 1943.²¹ Andra lagerlöfkännare som rör sig inom samma forskningsområde är Gunnel Weidel som främst berör Lagerlöfs livsåskådning i *Helgon och gengångare* i sin avhandling från 1964 och Ulla-Britta Lagerroth som i *Körkarlen och Bannlyst* (1963) gör motiv- och idéstudier i de bägge romanerna.²²

Ying Toijer-Nilsson har fördjupat sig i hur folktron yttrar sig i Lagerlöfs litteratur i *Selma Lagerlöf och värmländsk folktro* (1988). Hon går igenom vilka olika motiv som ofta förekommer i Lagerlöfs texter och analyserar även i viss mån vad de har för anknytning till Värmlands folktro.²³ Ett tillskott till religionsforskningen kring Lagerlöf ger litteraturhistorikern och teologen Jacob Kulling då han år 1959 genom den då kallade diakonistyrelsens bokförlag vill visa att Jesus är ett ständigt återkommande motiv i författarinnans verk.²⁴

Ett relativt nytt bidrag till forskningen kring Lagerlöfs kristna inslag i sin litteratur ger Margareta Brandby-Cöster som är teolog vid Karlstads universitet. I sin avhandling från 2001, *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap* belyser Brandby-Cöster hur luthersk kristen tradition visar sig i Lagerlöfs olika verk. Hon exemplifierar med hjälp av bland annat *Jerusalem I-II*, *Kristuslegender* (1904), *Höst* (1933), *Kejsaren av Portugallien* (1914), *Osynliga länkar* (1894) och *Gösta Berlings saga*.²⁵

¹⁸ Stolpe. (1984).

¹⁹ Stolpe. (1945).

²⁰ Eliasson, Erik. (1951). ”Om Selma Lagerlöf och teosofien.” *Ord och bild*. Nr 60. Eliasson, Erik. (1971). ”Om Selma Lagerlöf och spiritismen.” *Lagerlöfstudier* 4.

²¹ de Vrieze, Stine. (1976). ”De döda kommer en så nära. Selma Lagerlöfs postuma novell Själen – verklighetsbakgrund och förhistoria.” *Lagerlöfstudier* 5.

²² Weidel, Gunnel. (1964). *Helgon och gengångare. Gestaltningen av kärlek och rättvisa i Selma Lagerlöfs diktning*. Lagerroth, Ulla-Britta. (1963). *Körkarlen och Bannlyst. Motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*.

²³ Toijer-Nilsson, Ying. (1988). *Selma Lagerlöf och värmländsk folktro*.

²⁴ Kulling, Jacob. (1959). *Huvudgestalten i Selma Lagerlöfs författarskap*.

²⁵ Brandby-Cöster, Margareta. (2001). *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*.

2. Bakgrund

2.1 Selma Lagerlöf

Selma Lagerlöf (1858-1940) präglades i sitt författarskap av nittitalets hänförelse för tradition, historia, natur och religion. I sina texter behandlar hon som många av sina samtida författare själens olika spektra och hon dras ofta till det övernaturliga och ockulta.²⁶

Själens odödlighet är ett ofta återkommande motiv men det är också hennes kärlek till hembygden och hennes värmländska ursprung. Efter att familjen gått i konkurs tvingades de flytta ifrån sitt hem på gården Mårbacka och detta satte starka spår i Selma Lagerlöf. Många av hennes texter utspelar sig i, och vurmar för den värmländska landsbygden.²⁷ På samma gång lät hon också uppbrottet vara ett minst lika viktigt motiv i hennes litteratur, som en påminnelse om flytten från Mårbacka.²⁸ Selma Lagerlöfs uppväxt sägs i stor utsträckning ha präglat hennes skrivande. När hon var ung drabbades hon av en förflamning som gav henne fysiska men och hältan som hon sedan led av gjorde att hon kände sig oattraktiv och ofta försökte vara ensam för att fantisera och skriva.²⁹ Att vara ”halt och ful” som Lagerlöf själv uttryckte det var ett socialt hinder.³⁰ Men hennes vana att dra sig undan var en välsignelse för hennes skrivande då hon tyckte att detta var en förutsättning för det kommande författarskapet. Hon ansåg också att det hjälpte henne att undvika olyckliga äktenskap likt dem hennes systrar levde i. För att komma bort från vad hon upplevde som familjens stränga band började hon studera till lärare och arbetade också som det under tio år. Även detta var väsentligt för Lagerlöfs författarskap då flytten till Stockholm och studierna där gav henne möjlighet att studera litteratur och komma i kontakt med andra med samma intresse för poesi och prosa.³¹

År 1891 kom hennes debut som författare i form av *Gösta Berlings saga*. Denna efterföljdes sedan av novellsamlingen *Osynliga länkar* och genom en resa till Italien med väninnan Sophie Elkan fick Lagerlöf inspiration till *Antikrists mirakler*. Sedan följde många stora litterära framgångar som *Jerusalem I-II* och *Körkarlen*.³² Dessa två sistnämnda verk visar mycket av Lagerlöfs intresse för religion.

²⁶ Algulin, Ingemar., & Olsson, Bernt. (2002). *Litteraturens historia i Sverige*. s 295.

²⁷ Algulin. & Olsson. (2002). s. 248f.

²⁸ Nationalencyklopedin. sökord: Selma Lagerlöf. 2008-11-16.

²⁹ Algulin. & Olsson. (2002). s. 248f.

³⁰ Edström. (1991). 136.

³¹ Edström. (1991). s. 14ff.

³² Nationalencyklopedin. sökord: Selma Lagerlöf. 2008-11-16.

Sitt intresse för spöken, skrock och mystik fick hon från sin barndom vilket har speglats i många av hennes verk, inte minst i *Gösta Berlings saga*. Detta var dock en av ingredienserna som i kritikerkretsar stod i vägen för henne. Hennes sätt att använda sig av det folkliga berättandet ansågs under förra sekelskiftet vara mycket naivt. Hon bedömdes vara alltför lite samhällsengagerad för den tidens smak och hon fick epitetet berättartant. Detta ändrar sig dock en bit in på det tidiga 1900-talet då vissa litteraturvetare insett att det bakom spökerierna och skrocken fanns en diktare som tog sig an verkliga samhällsproblem. Detta gav henne en plats i den litterära parnassen.³³

Selma Lagerlöf nådde enorma framgångar med sin litteratur. Hennes böcker har lästs över hela världen och uppskattning visades dessutom av Svenska akademien som 1909 tilldelade henne Nobelpriset i litteratur och sedan år 1914 erbjöd henne en stol i sällskapet. Framgångarna gav henne också nya ekonomiska möjligheter och efter mottagandet av nobelpriset kunde hon köpa tillbaka Mårbacka. Selma Lagerlöf engagerade sig i många rörelser. Hon yttrade sig ofta offentligt i olika sammanhang och blev inte sällan ombedd att föra mindre officiella människors talan.³⁴ Hon var mycket hängiven i kampen om kvinnlig rösträtt och under 1930-talet hade hon ett starkt engagemang för Europas judar och arbetade hårt för att hjälpa judiska flyktingar.³⁵ Lagerlöf betraktas i efterhand av många som en författare med enorm berättartalang och stark känsla för dramatik. I sitt författarskap blandar hon stark realism med sådant som vi inte kan se eller veta utan som ligger utanför våra verklighetsramar.³⁶

2.2 Litteratur

2.2.1 Gösta Berlings saga

DET VAR EN GÅNG en saga, som ville bli berättad och förd ut i världen. Det var helt naturligt, eftersom den visste med sig, att den redan var så gott som färdig. Många hade varit med om att skapa den genom märkvärdiga handlingar, andra hade dragit sitt strå till den genom att om och om igen förtälja dess handlingar. Vad som fattades den, var att bli nödortfött hopfogad, så att den bekvämligen kunde färdas omkring i landet. Den var ännu bara ett helt vimmel av historier, en hel formlös sky av äventyr, som drevo fram

³³ Edström. (1991). s 144ff.

³⁴ Nationalencyklopedin. sökord: Selma Lagerlöf. 2008-11-16.

³⁵ Edström. (1991). s. 142.

³⁶ Nationalencyklopedin. sökord: Selma Lagerlöf. 2008-11-16.

och åter likt en svärm vilsekomna bin en sommardag och inte visste var de skulle finna någon, som kunde samla in dem i en kupa.³⁷

Selma Lagerlöf var denna ”någon” som till slut lyckades samla ”ihop bina” och förena de hisnande historierna och eskapaderna i ett enda stort mästerverk; *Gösta Berlings saga*. I ovan citerade novell *En saga om en saga* (1923) berättar Lagerlöf hur det gick till när romanen långsamt växte fram. Verket, som utspelar sig under första delen av 1800-talet, är som nämnt inte bara en historia utan rymmer ett flertal olika äventyr, skrönor och livsöden som skickligt vävs samman. Den avsatte prästen Gösta Berling är en av huvudpersonerna och han fungerar som en sammanhållande röd tråd genom de många berättelserna.

Gösta Berling lever som en av tolv kavaljerer på det stora värmländska bruket Ekeby som härskas av den mäktiga majorskan Margareta Samzelius. Som majorskans gunstlingar lever kavaljererna ett bekymmersfritt liv med dans, musik och ständigt flödande brännvin. Allt är frid och fröjd tills den natt ”den onde” dyker upp och förleder kavaljererna att sluta ett förbund med honom. Han hävdar att Ekeby bruk endast blomstrar för att majorskan lovat att årligen sända honom en kavaljerssjäl i helvetet. I vilt raseri och under brännvinets inverkan bestämmer sig de tolv männen för att hämnas på majorskan och skriver med blod under ett avtal med, vad som antyds vara, självaste djävulen. Pakten går ut på att de tolv kavaljererna under ett år ensamma ska få regera över Ekeby bruk på det villkor att de under detta år endast ska leva ett lättjefullt kavaljersliv och varken göra något som är ”klokt eller nyttigt eller käringaktigt”³⁸. Misslyckas kavaljererna har den onde tolv själar att inkassera efter årets slut, och om de lyckas får djävulen aldrig mer göra upp något kontrakt om Ekeby.

Livet vänds upp och ned under det år som kavaljererna regerar Ekeby. Medan bruket förfaller och naturen rasar får vi följa Gösta Berling och kavaljererna på baler, friarstråt, slädfärder i rasande tempo och andra vilda upptåg. Samtidigt tecknas en rad olika färgsprakande porträtt av människorna i byarna kring Ekeby och den vackra sjön Löven.

Lagerlöf själv menade att stoffet till de olika historierna härstammar från värmländska spökhistorier och skrönor som berättats under mörka kvällar i barndomshemmet Mårbacka. Inspirationen till de levande människoporträtten och de många spännande livsödena fick Lagerlöf av människorna som levde i byarna kring Mårbacka och kringresande som gästade godset.³⁹ Det finns historier som visar på att det i Värmland på den tiden fanns grupper av

³⁷ Lagerlöf, Selma. (1923). *En saga om en saga och andra sagor*. s. 7.

³⁸ Lagerlöf, Selma. (2005). *Gösta Berlings saga*. s. 42.

³⁹ Lagerlöf. (1923). s.8ff.

arbetslösa, bohemiska män som besökte de olika gårdarna och bjöd på musik och festligheter.⁴⁰ Ordet *kavaljerer* har Lagerlöf gett en ny innebörd som inte förekommit tidigare i litteraturen men idén om de tolv männen som sluter förbund med djävulen anser Stolpe att Lagerlöf fått genom Karl August Nicanders spökantologi *Syner och röster ur det fördolda* från 1838. Här finns bland annat Walter Scotts historia ”Blinde Willes berättelse” där de historiskt kända kavaljerer som ställde sig till den engelska kungens förfogande under mitten av 1600-talet figurerar.⁴¹ Liksom Lagerlöfs kavaljerer är de tolv till antalet och även något som kan liknas vid en djävulspakt förekommer i berättelsen.⁴²

Ingivelsen om att Lagerlöf skulle skriva ner alla dessa historier hon gick och bar inom sig fick hon en eftermiddag runt 1880 då hon var på väg hem efter en lektion i litteraturhistoria.

Den måtte ha handlat om Bellman eller Runeberg, för hon gick och tänkte på dessa två och på de gestalter, som rörde sig i deras diktning. Hon sade till sig själv, att Runebergs godmodiga krigsbussar och Bellmans sorglösa dryckesbröder voro det yppersta material, som en diktare kunde ha att röra sig med. Och då på en gång uppstod denna tanke inom henne: ”Den värld, som du har levat i nere i Värmland, är inte mindre egendomlig än Fredmans eller Fänrik Ståls. Kan du bara lära dig att behandla det, nog har du lika bra stoff att bearbeta som dessa båda.”⁴³

Efter ”miraklet på Malmskillnadsgatan” som hon kallar ovanstående episod började alltså Lagerlöf att skriva ned sina historier. De olika berättelserna kom till vid olika tillfällen och var från början självständiga noveller. Lagerlöf prövade både versform och drama innan hon slutligen kom fram till att verket skulle vara skönlitterärt och bestå av kortare, avslutade berättelser som tillsammans skulle utgöra en enhet.⁴⁴

Genombrottet kom på hösten 1890 då Lagerlöf med fem kapitel ur *Gösta Berlings saga* vann en novelltävling som tidskriften *Idun* utlyst. Utdraget trycktes i presentupplaga och blev till de rådande realisternas förfäran omåttligt populärt. Några av dåtidens kritiker som Karl Warburg och Carl David af Wirsén sågade verket som romantiskt och patetiskt, medan andra, bland annat Helena Nyblom, såg Lagerlöfs prosastil som en befriande lättnad bland tidens rådande realism och ”gråväderslitteratur”.⁴⁵ Efter det prestigefyllda priset erbjöd sig *Idun*s redaktör att trycka romanen i sin helhet så fort den blev färdig. Med hjälp av sin goda vän friherrinnan Adlersparre lyckades Lagerlöf få ett stipendium så att hon under ett år på heltid kunde ägna sig åt att fullfölja sitt verk. Tio år efter ”miraklet på Malmskillnadsgatan”, hösten 1891, var *Gösta Berlings saga*

⁴⁰ Stolpe. (1984). s. 31.

⁴¹ Stolpe. (1984). s. 32.

⁴² Nicander, Karl August., & Norling, Gustav Christian. (1838). *Syner och röster ur det fördolda*. s. 55ff.

⁴³ Lagerlöf. (1923). s. 12f.

⁴⁴ Lagerlöf. (1923). s. 15f.

⁴⁵ Edström. (2002). s. 126f.

färdig. Den originella romanen gav inte bara Lagerlöf en betydande plats i den svenska litteraturhistorien, utan möjliggjorde ett framtida liv som hon alltid hade drömt om och önskat sig, ett liv som författare.

2.2.2 Herr Arnes penningar

En av Lagerlöfs kusligaste texter är berättelsen *Herr Arnes penningar* (1904). Historien trycktes först som följetong i tidningen *Idun* 1903-04 innan den gavs ut i bokform 1904.⁴⁶ Stoffet till sin spökhistoria har Lagerlöf utan tvekan fått från Johan Oedmans *Chorographia Bahusensis - Thet är Bahus-Läns Beskrifning* från 1746.⁴⁷ Oedman verkade som prost och texten kan sägas vara en slags landsbygdskrönika över Bohuslän och dess folk. För att samla material till sin bok reste Oedman runt bland socknarna och läste bland annat gamla kyrkoprotokoll. Han nedtecknade även olika bohuslänska traditioner samt historier som han hört berättas muntligen.⁴⁸ En av dessa historier handlar om ett prästmord som skedde i Solberga socken på 1500-talet. Prästen, Herr Arne, rånmördades kallblodigt på grund av sina rikedomar. Förövarna var tre män från Skottland som tidigare utgett sig för att vara garvargesäller. Med besinningslöst våld tog männen livet av hela familjen, endast en ”jungfru” lyckades undkomma då hon gömt sig i skorstenen. Denna jungfru lyckades senare peka ut gärningsmännen som därefter kunde ställas inför rätta.⁴⁹

Lagerlöfs *Herr Arnes penningar* följer samma mönster som historien som Oedman upptecknat, den utspelar sig under samma tid och handlingen är i stora drag densamma men Lagerlöf har lagt till några karaktärer samt kryddat berättelsen med övernaturliga inslag och spökerier. De mördade kan inte finna ro i sina gravar förrän rättvisa skipats och försöker därför med olika medel leda den överlevande jungfrun till de tre förövarna. Denna har ovetandes förälskat sig i en av männen och en vacker men mycket tragisk kärlekshistoria växer fram parallellt med huvudhandlingen.

Lagerlöf var inför utgivningen av *Herr Arnes penningar* orolig för hur den skulle mötas av publiken. En av hennes bästa väninnor, Sophie Elkan, var förtvivlad och gick till Bonniers för att övertala dem att inte trycka boken. Hon var rädd för att spökhistorien skulle förstöra Lagerlöfs rykte och spolia hennes framtida författarkarriär. Som tur var lyckades hon inte, både herr och

⁴⁶ Edström. (2002). s. 297.

⁴⁷ Stolpe. (1984). s. 119.

⁴⁸ Rystrand, Sven. (1983). Ur förordet till: Oedman, J. (1746). *Chorographia Bahusensis - Thet är Bahus-Läns Beskrifning af Johan Oedman*. s. 7ff.

⁴⁹ Oedman, Jonas. (1983). *Chorographia Bahusensis*. s. 157f.

fru Bonnier tyckte mycket om berättelsen och beslöt sig för att trycka verket i sin helhet.⁵⁰ Vissa forskare menar att *Herr Arnes penningar* är ett resultat av en svacka i Lagerlöfs konstnärliga förmåga medan andra lagerlöfkännare ser historien som ett av hennes mästerverk.⁵¹ Vid en intervju 1933 benämnde Lagerlöf själv verket som ett av sina bästa, hon menade att ”Den är skriven i ett stycke, ett enda stycke. Den har inga stilfel. Sådant fäster jag mig vid, fast det gör nog inte läsarna.”⁵²

2.2.3 Körkarlen

Lagerlöf återkommer till tematiken kring döden och det själsliga tillståndet efter döden i boken *Körkarlen* som utkom 1912. Det sägs att hon delvis fick inspiration till romanen efter att ha läst en fransk legendsamling där myten om en ständigt rullande dödskärra, styrd av en dödens körkarl, förekom.⁵³ Den skräckinjagande bilden av Lagerlöfs körkarl målas upp av huvudpersonen David Holm när denne på nyårsafton sitter med sina kumpaner och festar utanför kyrkan.

Han är blåsvart om läpparna och gråblek om kinderna, och ögonen äro dunkla som sönderslagna speglar. Han är klädd i en lång, svart nedfläckad kåpa med en stor hätta, som han drar ner över ansiktet, och i handen håller han en rostig och slö lie på ett långt skaft. Och [...] den mannen, han är inte någon vanlig körkarl, utan han är i tjänst hos en sträng herre, som heter Döden.⁵⁴

Vidare berättar David Holm om att han hört att det inte är samma man som kör dödskärran varje gång.

Det är den sista människan, som dör under året, den, som ger upp andan, just som klockan slår tolv på nyårsnatten, som är förutbestämd att bli körkarl åt Döden. Hans döda kropp blir begravd som alla andras, men hans vålnad måste sätta på sig kåpan och fatta om lien och fara omkring från dödshus till dödshus under ett helt år, ända tills han blir avlöst nästa nyårsnatt.⁵⁵

Med denna berättelse försöker David Holm att imponera på och skrämma sina kamrater. Han är en egoistisk och bitter man, varenda krona han tjänar slösar han bort på spel och superi. Han försummar sina barn och behandlar sin fru illa. En av frälsningsarméns ”slumsystrar” har förgäves försökt att omvända honom och när hon denna nyårsnatt ligger för döden vägrar David Holm att besöka henne, trots att hennes sista vilja just är att få tala med honom. När David

⁵⁰ Edström. (2002). s. 312f.

⁵¹ Stolpe. (1984). s. 119.

⁵² Stolpe. (1984). s. 119.

⁵³ Stolpe. (1984). s. 157.

⁵⁴ Lagerlöf. (1924). *Körkarlen*. s. 28.

⁵⁵ Lagerlöf. (1924). s. 29.

Holms suparbröder får höra att han förvägrat slumsystemen hennes sista vilja börjar de gräla och snart är slagsmålet i full gång. Det hela slutar med att David Holm får en kniv i sig och just som klockan slår tolv singlar han till marken. De två kamraterna blir rädda, flyr och lämnar David Holm åt sitt öde. Samtidigt som livet sakta lämnar honom, hörs ett ljud som långsamt närmar sig. Det gnisslar, skramlar och rasslar, precis som kärran i David Holms egen spökhistoria. Det är körkarlen som kommer med sin vagn. Meningen är att David Holm ska överta rollen som körkarl i Dödens tjänst men han har svårt att släppa taget om jordelivet. Den gamle körkarlen tvingar honom därför att följa med i kärran tills David Holm är redo att axla den tunga bördan på egen hand.

Det är inte för intet som Edström har kallat *Körkarlen* för en ”dödens road movie”⁵⁶, i följande episod får vi följa David Holm och körkarlen på en mörk resa för att förlösa de döende till den andra sidan. David Holm får med egna ögon se både slumsystemens och sin brors kval inför döden, människor vars olycka han själv bär skuld till. Han tvingas möta och göra upp med sitt förflutna och tiden som han spenderar tillsammans med körkarlen under deras dystra uppdrag gör att David Holm förändras till en bättre människa. Lagerlöf hade i sin ungdom läst Dickens *A Christmas Carol* (1843) där huvudpersonen liksom David Holm genomgår ett moraliskt reningsbad. I sina brev skriver hon att hon länge haft en liknande julsaga i tanken, till en början kallade hon till och med sin historia för *Christmas Carol*. I Lagerlöfs berättelse är det, till skillnad från Dickens julafton, istället nyårsnatten som är den magiska natten för bot och bättring.⁵⁷

Körkarlen blev inte någon succé när den först utgavs. Stolpe menar att det främst var för att den nya estetiken bröt mot alla tidigare prosaregler. Kritikerna irriterade sig speciellt mycket på Lagerlöfs indirekta berättarteknik där historien berättas genom ett antal ”andrahandskällor”. På senare tid har just detta berättargrepp hyllats av kritikerna och *Körkarlen* räknas som ett djärvt och nydanande konststycke.⁵⁸ Lagerlöf själv tyckte att det var synd att kritikerna endast såg till estetiken i boken, hon tyckte att det var det vackra budskapet som var viktigt och hon såg sig själv som en förmedlare av religiös och moralisk förkunnelse.⁵⁹ Vid ett besök på Mårbacka sommaren 1939 berättade hon för journalisten Harald Schiller att hon på ålderns höst kände sig närmare de döda än de levande. Vidare berättade hon att hon en gång under sitt liv upplevt sig stå i nära kontakt med andevärlden och det var när hon skrev *Körkarlen*. Hon menade att hon

⁵⁶ Edström. (2002). s. 415.

⁵⁷ Edström. (2002). s. 410.

⁵⁸ Stolpe. (1984). s. 167.

⁵⁹ Edström. (2002). s. 419.

känt sig som ett slags medium och att det var de dödas budskap hon framförde genom David Holm. Därför stod *Körkarlen Lagerlöf* närmare hjärtat än något av hennes andra verk.⁶⁰

2.3 Lagerlöfs egen tro

2.3.1 Kristendomens påverkan

Selma Lagerlöfs religiositet har länge varit av intresse bland både läsare och forskare. Detta har lett till spekulationer och kvalificerade gissningar men även relativt kompletta sammanställningar av de dokument rörande tro som författaren lämnat efter sig. Tolkningar av religiositet i hennes verk är mycket vanligt men även Lagerlöfs dagböcker och stora mängder bevarade brevväxlingar har gett prov på hennes tro. Det är allt annat än lätt att resumera Lagerlöfs olika livsåskådningar och ibland paradoxala ställningstaganden. Därför är detta bara ett axplock av den lagerlöfforskning som rör hennes tro.

I 1800-talets Sverige börjar väckelserörelsen ta form. Tron på att livet på jorden är en transportsträcka, en pilgrimsfärd, mot det stora målet himlen växer sig allt starkare bland många grupper i befolkningen. Det himmelska hemmet är både syftet med livet på jorden och dess slutdestination men vägen dit kräver god moral i arbete och medmänsklighet. I och med väckelsen gavs också möjlighet till personliga reflektioner och individuella uttryck för religiositeten. Som ung präglades Selma Lagerlöf av att människan var tvungen att anstränga sig för att nå Guds nåd, både genom bön och arbete.⁶¹ Under hela hennes liv grubblade och funderade hon mycket över sin tro och som ung hade hon en mycket stark övertygelse som visade sig i en passion för kristusgestalten.⁶² I *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf* (1932) visas återkommande prov på den fjortonåriga Selmas orubbliga tro och hur hon exempelvis fruktar att Gud inte ska förlåta henne, för att inte ha försvarat Honom inför en ateist, utan istället ska straffa henne.⁶³

Bland dem som forskat kring Selma Lagerlöfs tro sticker kanske Jacob Kulling ut mest. Han hävdar att Jesus som frälsare var betydligt viktigare för Lagerlöf än vad någon annan velat eller kunnat peka på. Genom att tolka författarens litteratur visar han att Jesus i princip har en central roll i alla hennes verk.⁶⁴ Han pekar främst på Ebba Dohna i *Gösta Berlings saga*, som

⁶⁰ de Vrieze. (1976). 34.

⁶¹ Brandby-Cöster. (2001).s. 32f.

⁶² Stolpe. (1984). s. 251.

⁶³ Lagerlöf, Selma. (1932). *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*. passim.

⁶⁴ Kulling. (1959). s. 7f.

genom hela livet har en stark fascination kring kristusgestalten, vilket Kulling anser är identiskt med Lagerlöf själv.⁶⁵ Vidare visar sig även Lagerlöfs starka inlevelse och kärlek till Jesus genom exempelvis Mamsell Fredrika i *Osynliga Länkar*, i *Antikrists mirakler*, hos Gertrud i *Jerusalem I-II* och hos syster Edith i *Körkarlen*.⁶⁶ För Selma Lagerlöf var, enligt Kulling, Jesus ”livets största upplevelse och hennes största kärlek” och detta visade hon genom diktandet.⁶⁷

Det må vara sant att Jesus får en stor roll i många – rentav de flesta – av Lagerlöfs verk men flera författare och inte minst Sven Stolpe anser att Jesus inte var så viktig för författarinnan som det verkar. Stolpe menar att Lagerlöf under största delen av sitt liv inte var kristen i traditionell mening just för att hon inte kunde acceptera försoningstanken utan ständigt utkämpade en religiös kamp.⁶⁸ I en artikel citerar Stolpe ett av Lagerlöfs brev från 1931 till Henriette Coyet där hon skriver att ”när man läser mina böcker, så kan man nog tro, att jag är en ganska god kristen”.⁶⁹ Hon utvecklar resonemanget i brevet och visar att hennes tro är mycket mer komplicerad än så. På så vis förklarar hon att man inte uteslutande kan utgå från hennes böcker när man vill tolka hennes tro, utan att det finns mer än kristendom i hennes religiösa blickfång.⁷⁰ Ett tecken på hennes ständiga funderingar över religiositet är när hon i ett brev 1899 skriver att ”vi äro här på jorden för att lefva jordens lif, göra dess arbete och njuta dess fröjder för så vidt som de ej skada oss. Människor som vilja lefva jämt med himmelen för ögonen blifva ganska tråkiga för andra och väl äfven för sig själfva”.⁷¹ Här verkar hon alltså anse att vi förberedde oss bättre för det himmelska livet genom att leva livet på jorden och inte arbeta oss genom livet som den lutherska sentensen ”bed och arbeta” säger.

Lagerlöf hade genom hela livet ett stort intresse för religion och livsåskådningar men hon tycks aldrig komma till en slutsats eller bestämma sig för vad hon verkligen tror på. Hon var istället väldigt öppen för olika möjligheter.⁷² Genom sina resor till Italien mötte hon dessutom katolicismen som hon enligt Stolpe upplevde som uppfriskande i jämförelse med den protestantiska, snart sekulariserade atmosfären i Sverige. I Italien fann hon en naiv tro på kristendomen som var mer levande och aktiv hos människorna.⁷³ Enligt Lagerlöfkännaren Gunnel Weidel var det de äventyrliga och spännande ödena i helgonlegenderna som fascinerade

⁶⁵ Kulling. (1959). s.14.

⁶⁶ Kulling. (1959). passim.

⁶⁷ Kulling. (1959). s. 130f.

⁶⁸ Stolpe. (1945). passim.

⁶⁹ Stolpe. (1945). s. 133.

⁷⁰ Stolpe. (1945). s. 133.

⁷¹ Brandby-Cöster. (2001). s. 237.

⁷² Brandby-Cöster. (2001). s. 33.

⁷³ Stolpe. (1945). s. 134ff.

Selma Lagerlöf. Hon tjuasades även av katolicismens underverk och det övernaturliga. Hon lär också ha sagt att hon tyckte om kyrkolivets estetik, sången, färgen och praktiken vid gudstjänsterna.⁷⁴ Dessa upplevelser ledde henne till att skriva flera verk där katolicismen och spänningen mellan den och protestantismen får spela en viktig roll. *Antikrists mirakler* är ett tydligt exempel på detta men även *Körkarlen* där syster Edith närmast får spela ett helgons roll.⁷⁵

2.3.2 Intresset för mystik

Vid slutet av 1800-talet rådde i Sverige ett nyväckt intresse för ockultism och det övernaturliga och Selma Lagerlöf var inte sen med att haka på trenden.⁷⁶ Speciellt intresserad var hon av spiritism och teosofi.⁷⁷ Spiritism innebär i stora drag att man tror att människan lever omgiven av de dödas andar och att man med olika medel, till exempel via ett medium, kan få kontakt med dessa.⁷⁸ Vissa riktningar av spiritismen, till exempel den franska, tillkände sig även tron på reinkarnation.⁷⁹ Detta för tankarna till teosofin som egentligen kan sägas vara en blandning av olika religioner, men som särskilt betonar de indiska inslagen av tron på återfödelse och karmalagarna. Teosoferna menade även att den andliga världen vetenskapligt kunde bevisas och det var enligt Eliasson en av orsakerna till att Lagerlöf var så fascinerad, teosofin erbjöd en perfekt blandning av rationalitet och mystik.⁸⁰ Det har gjorts försök med att särskilja vad Lagerlöf i sin livsåskådning hämtat från spiritismen respektive teosofin men dessa försök har enligt Eliasson ingen funktion.⁸¹ Då de båda läroren liknar varandra, kommer de härnäst att tas upp tillsammans.

Troligtvis kom Lagerlöf för första gången på allvar i kontakt med spiritismen och teosofin när hon bodde hos sin släkting Elise Lagerlöf i Stockholm i början av 1880-talet. Elise Lagerlöf var en mycket hängiven spiritist som själv ansåg sig ha kontakt med andevärlden, detta visar de många anteckningsböcker med meddelanden från andar som hon lämnade efter sig.⁸² Stor betydelse för Selma Lagerlöfs religiösa utveckling torde även hennes religionslärare vid lärarinneseminariet, Gustaf Jacob Keijser, ha haft. Keijser var en karismatisk och religiöst liberal man. Hans fru Ebba Keijser var, liksom Elise Lagerlöf, även hon medialt begåvad och uttalad

⁷⁴ Weidel. (1964). s. 71f.

⁷⁵ Stolpe. (1945). s. 134ff.

⁷⁶ Weidel. (1964). s. 36.

⁷⁷ Eliasson. (1951). passim.

⁷⁸ Nationalencyklopedin. sökord: Spiritism. 2008-12-16.

⁷⁹ Lagerroth. (1963). s. 170.

⁸⁰ Eliasson. (1951). passim.

⁸¹ Eliasson. (1971). s. 115.

⁸² Eliasson. (1971). s. 110f.

spiritist, och henne lärde eleverna känna genom ”diskussionsaftnar” som hölls i parets hem. Ebba Keijser var dessutom släkt med Oscar Adolf Busch som var en mycket viktig förgrundsgestalt för både spiritismen och senare teosofin i Sverige. Selma Lagerlöf fördjupade sig i och inspirerades av hans spiritistiska skrifter men fick även lära känna honom personligen.⁸³

Busch var influerad av både den medeltida mystikern Emanuel Swedenborg och Dantes *Divina Comedia* (1472) och från Swedenborg anammade Lagerlöf uttrycket ”mellantillstånd”. Mellantillståndet innebar hos Swedenborg det tillstånd efter döden då den verkliga personligheten visar sig och blir avgörande för om människan hamnar i himlen eller helvetet. Hos Selma Lagerlöf var mellantillståndet, liksom hos föregångaren Viktor Rydberg, ett stadium efter döden där själen kunde utvecklas, bli frommare och därmed färdig för ett ”högre” liv.⁸⁴ Lagerlöfs uppfattning om mellantillståndet och hennes starka övertygelse att själen inte var bunden till kroppen utan existerade fritt både före och efter människans jordiska liv antyds bland annat i den postumt utgivna novellen ”Själen”. Ämnet diskuterades även flitigt i brevväxlingen med väninnan Ida Bäckman.⁸⁵ Den originella kvinnan trodde att hon tillsammans med Lagerlöf hade ett ”hemligt samförstånd” med den döde författaren Gustaf Fröding. Hon menade att Fröding överlämnat sitt kall som skald och profet till Lagerlöf som i sin diktning skulle föra hans talan vidare.⁸⁶

Selma Lagerlöf ansåg sig även själv ha erfarenheter av transcendentala upplevelser. I ett brev från 1916 beskriver hon hur hon på ett besynnerligt sätt fick kontakt med sin döda mor på dennas begravning. Hon menade att modern ville trösta henne och tala om att hon var lycklig efter att ha blivit befriad från sin jordiska kropp.⁸⁷ Lagerlöf gladdes åt sin mors budskap men bytte flera gånger uppfattning om hur hon skulle tolka händelsen: ”Det kan ha varit inbillning men ändå var det något, och var det något så var det ett tecken till att själen lever efter döden, ingenting mer och ingenting mindre. Du skall inte vara riktigt säker på motsatsen.”⁸⁸

2.3.3 Den ständigt sökande

Enligt Brandby-Cöster har många forskare också dragit slutsatsen att Lagerlöf hade panteistiska drag där man tror på en Gud som är ett med skapelsen och naturkrafterna. Detta ger hon exempel på i Lagerlöfs novell ”Vattnet i Kyrkviken” från samlingen *Troll och människor I-II* (1915-21)

⁸³ Lagerroth. (1963). s. 165ff.

⁸⁴ de Vrieze. (1976). s. 15f.

⁸⁵ Stolpe. (1945). s. 133.

⁸⁶ Stolpe. (1984). s. 202ff.

⁸⁷ de Vrieze. (1976). s. 16ff.

⁸⁸ de Vrieze. (1976). s. 19.

där en präst för en kamp mot befolkningens hedniska tro.⁸⁹ Elin Wägner som var en stor lagerlöfkännare och som skrev hennes biografi bekräftar på sätt och vis detta då hon menar att Selma betraktade Gud som ett obegripligt väsen. Hon hade insett att hon inte behövde förstå Gud utan att det räckte att skåda det gudomliga och njuta av dess härlighet.⁹⁰

Viktigt för att förstå Lagerlöfs författarskap är att hon såg sig som ett Herrens redskap – eller en Herrens penna snarare. När hon drabbades av det vi idag skulle kalla skrivkramp bad hon till Gud att han skulle hjälpa henne och visa vad hon skulle skriva. Hon såg sig också som ett oskrivet blad där Gud själv skulle skriva ner sina tankar.⁹¹ Hon hade alltså en stark tro på Gud som en aktiv ingripande kraft. Men på sin ålders höst koncentrerades hennes tro till bara en liten bön. När hon bara hade ett år kvar att leva skrev hon i ett brev till sin väninna Ida Bäckman, just när kriget var på väg att bryta ut, att hon nu bara kunde be för sig själv och att Gud skulle förlåta hennes synder. Hon var rädd för kriget och sin egen ohälsa.⁹²

Vid första anblick kan det upplevas som att Lagerlöfs tro är ett enda vimmel av paradoxer. Hon såg sig både som ett Guds verktyg, som en förespråkare av reinkarnation och en kristusdyrkare. Man inser snart att det kanske inte är forskningen det ligger an på. Det är Lagerlöfs sinne som får det att verka rörigt. Under hennes långa liv hann hon grubbla mycket och diskutera trosfrågor med många av sina väninnor och från år till år hinner naturligtvis hennes livsåskådning ändras flera gånger.

2.4 Folktro

Det ökande intresset för det övernaturliga mot slutet av 1800-talet skapade även ett nytt intresse för folktro, skrock och vidskepelse. Intresset hörde ihop med den för tiden karakteristiska utvecklingen av psykologin och utforskandet av själslivet. Weidel menar att många författare använde folktro och gav den nya former för att framställa sina teorier om exempelvis det mänskliga psyket. Folkskrockens varulv kunde till exempel få nya betydelsedimensioner och stå för den mänskliga personlighetens olika sidor.⁹³ Man kan inte veta med säkerhet om det var så Selma Lagerlöf ville använda sig av folkloren men helt klart är det att den var en stor inspirationskälla för henne. Hon omnämner till och med dess betydelse i sitt tal vid Nobelfesten

⁸⁹ Brandby-Cöster. (2001). s. 143f.

⁹⁰ Wägner. (1958). s. 77.

⁹¹ Wägner. (1958). s. 289.

⁹² Brandby-Cöster. (2001). s. 238.

⁹³ Weidel. (1964). s. 194ff.

1909.⁹⁴ Weidel skriver att flertalet av Lagerlöfs föreställningar om folktro härstammar från umgänget med tjänstefolket i barndomshemmet Mårbacka.⁹⁵ Här berättades det många spökhistorier, sägner och vidskepligheter i barnkammaren om kvällarna. Selma Lagerlöf läste som barn även mycket skräckhistorier och fantastiska berättelser. Hennes bibliotekssamling visar senare på ett särskilt intresse för gammal folktro och folksägner. En av hennes inspirationskällor var *Svenska Folksägner* upptecknade av Herman Hofberg från 1882.⁹⁶

Folklivsforskaren Ebbe Schön menar att man förr i tiden levde nära, och i samklang med naturen på ett helt annat sätt än den nutida människan. Man trodde att man hela tiden omgavs av olika väsen som oftast var osynliga, men som stundtals gav sig till känna. De övernaturliga varelserna påverkade och ingrep i människans levnadssfär, de kunde hjälpa och vägleda men även ställa till med bekymmer om de hamnade i olag med någon. Det gällde att hålla sig väl med både naturen och dess invånare. Mystiken i folktron både skrämde och uppfostrade men kunde även ge människorna trygghet i tillvaron och förklara hur allt hängde ihop. Dessutom skänkte den underhållning, tröst och andlig stimulans.⁹⁷

Kristendomen har alltid försökt motverka den hedniska folktron, naturmakterna ansågs vara ”djävulens redskap” och tron på de övernaturliga varelserna sågs som avgudadyrkan.⁹⁸ Schön menar dock att de bägge istället kompletterat varandra. Kristendomen lade fokus på hur man skulle leva för att få ett bra liv efter detta medan folktron visade hur man skulle leva här och nu. I viss mån förstärkte kyrkan till och med de folkloristiska banden, i kyrkan fick man höra talas om både underverk och gengångare och den andliga, övernaturliga tillvaron snarare bekräftades än ifrågasattes.⁹⁹

Ying Toijer-Nilsson har fördjupat sig i hur folktron i Lagerlöfs hembygd återspeglar sig i hennes författarskap. Hon menar att den värmländska folktraditionen under Lagerlöfs tid var alltjämnt levande. Under skapandet av *Gösta Berlings saga* sägs Lagerlöf i flera brev ha omtalat vidskepelsen och alla de historier om döden och ”den onde” som cirkulerade bland folket.¹⁰⁰ Folktron existerade även inom den lagerlöfska familjen och i självbiografiska *Mårbacka* (1922) berättar till exempel Lagerlöf att hennes farmor en gång ska ha råkat ut för självaste näcken.¹⁰¹ Andra övernaturliga väsen som enligt Toijer-Nilsson ofta förekommer i Selma Lagerlöfs

⁹⁴ Weidel. (1964). s. 202.

⁹⁵ Weidel. (1964). s. 17.

⁹⁶ Weidel. (1964). s. 202ff.

⁹⁷ Schön, Ebbe. (2000a). *Älvor, troll och talande träd – Folktro om svensk natur*. s. 6ff.

⁹⁸ Toijer-Nilsson. (1988). s. 7.

⁹⁹ Schön. (2000a). s. 8.

¹⁰⁰ Toijer-Nilsson. (1988). s. 3.

¹⁰¹ Toijer-Nilsson. (1988). s. 5f.

noveller och romaner är tomtar, troll, häxor och förföriska skogsfruar.¹⁰² Djur med magiska, farliga krafter är också vanliga. Här nämns till exempel varg, björn och lodjur. Toijer-Nilsson anar att Lagerlöf fått ärva skräcken för den mörka skogen och dess invånare av sin barnjungfru Back-Kajsa. Om henne skriver Lagerlöf i *Mårbacka*: ”Men Back-Kajsa, som kom ur skogen, var rädd för alla djur. De voro för henne som onda andar, och när hon om nätterna väcktes av kattugglan, tog hon fram psalmboken och började läsa.”¹⁰³ Ett annat motiv som Lagerlöf ofta utnyttjat och som under 1800-talets bondesamhälle satte stor skräck i folket är gengångare.¹⁰⁴ En gengångare var en död person som inte kunde få ro i sin grav på grund av att han eller hon lidit någon oförrätt, inte hade hunnit uträtta ett viktigt ärende eller måste vaka över någon etcetera. Denne person gick då ”igen” och ansågs oftast vara farlig då man trodde att denne hade hjälp av djävulen.¹⁰⁵

I *Gösta Berlings saga* spelar djävulen en viktig roll. Från början hade han dock inte något med folketro att göra, det var först vid nordens kristnande som ”hin håle” började figurera i folkberättelserna. I folktron skiljde sig djävulen från exempelvis trollen och de olika sjö- och skogsväsendena i det att han var alltigenom ond. Han kunde uppträda i en mängd olika gestalter och frestade och förledde människorna till att bryta mot de kristna reglerna.¹⁰⁶

3. Analys

För att förtydliga och åskådliggöra läsningen av analysen sammanställs nedan de olika exempel på andlighet som vi funnit i texterna. Dessa exempel har vi grupperat och samlat under olika rubriker. Gränserna mellan de olika rubrikerna är till viss del flytande och därför har vi ibland samlat flera motiv i samma avsnitt, ibland återkommer motiv som liknar varandra under flera av rubrikerna.

I analysen försöker vi diskutera och belysa de olika områdena från olika aspekter och hänvisa till tidigare forskning. Naturligtvis blir analysen och tolkningen av texterna subjektiv då vi som läsare tolkar utefter våra egna erfarenheter och referensramar. Vi har strävat efter att läsa

¹⁰² Toijer-Nilsson. (1988). passim.

¹⁰³ Toijer-Nilsson. (1988). s. 14.

¹⁰⁴ Schön, Ebbe. (2000b). *De döda återvänder – Folketro om tillvarons gränsland*. s. 90.

¹⁰⁵ Weidel. (1964). s. 194f.

¹⁰⁶ Schön. (2000a). s. 77ff.

texterna utan att vara färgade av någon speciell religion och försöka visa på olika aspekter av andlighet i Lagerlöfs litteratur. Men det går inte att bortse från den kultur och de traditioner som vi själva är en del av och därför kanske vissa, för oss, mer bekanta element framstår tydligare än sådana som ligger utanför vår erfarenhetsvärld. Vår ambition har heller inte varit att ta upp varje litet fragment som kan tolkas som religiöst då detta skulle vara en omöjlighet. Framställningen nedan är en sammanställning av de tydligaste inslagen och exempel på andlighet som framkommit under läsningen av Lagerlöfs litteratur.

3.1 Gud

Tron på Gud är genomgående viktig i Lagerlöfs verk, en återkommande makt som har ett finger med i spelen och som människor vänder sig till i desperation. De allra flesta karaktärerna i *Gösta Berlings saga* har en gudstro vilket också faller sig naturlig då historien utspelar sig på 1800-talet, en tid då kyrkan spelade en stor roll i människors liv. I inledningen av romanen ska Gösta Berling predika Guds ord och får *mot* sin vana trogen en stark inspiration och ”kände det, som om det inte var han själv, som talade”.¹⁰⁷ Hans ingivelse att förkunna Guds ära blir därför kraftfull och församlingen blir trots tidigare skepsis mycket positivt inställd till sin sockenpräst.¹⁰⁸ När saker något senare ändå går hans vägar mot och han riskerar att bli avsatt från prästämbetet skriver Lagerlöf: ”Han, som inspirationens eldtunga hade lågat över, han som hade fått förkunna Guds ära, stod där och tänkte, att Gud hade drivit gäck med honom. [...] Gud ville inte hjälpa honom. Han visste att han skulle bli avsatt. Gud ville ha det så. Han kunde så gärna gå med ens.”¹⁰⁹ När han sedan möter majorskan på en landsväg där han, tämligen onykter, går och driver säger han till henne att ”Han är en stor och underlig Gud [...] Han har gäckat och förkastat mig, men han har inte velat låta mig dö. Ske Guds vilje!”¹¹⁰ Genom detta inledande kapitel i *Gösta Berlings saga* förstår läsaren att Gud är den allom styrande – om inte över världen så åtminstone i Gösta Berlings liv. Vill Gud något så är det lika bra att man låter det ske, mot sin vilja eller ej.

En löjtnant Lennart har samma inställning till Gud som Gösta Berling. Han inser efter att ha blivit fördriven av sin hustru att inget sker utan Guds vilja. Han frågar vart Gud vill föra honom: ”Jag är en fjäder, driven för fläkten av din anda. Jag är din kastboll. Vart vill du föra mig? Varför stänger du mig för mitt hems portar?” Löjtnant Lennart vandrar iväg och börjar göra

¹⁰⁷ Lagerlöf. (2005). s. 8.

¹⁰⁸ Lagerlöf. (2005). s. 8ff.

¹⁰⁹ Lagerlöf. (2005). s. 13.

¹¹⁰ Lagerlöf. (2005). s. 26.

idel goda gärningar och hjälper sina medmänniskor på sin vandring, med övertygelsen att det är Guds vilja. När han möter en man som ligger på sin dödsbädd, säker på att han ska hamna i himlen blir löjtnant Lennart upprörd och förmanar:¹¹¹

Han är en stor Gud, en förskräcklig Gud. Jordar är hans åkerland. Stormen är hans häst. Vida himlar bävar under tyngden av hans fot.[...] Vill du berömma dig inför honom och mäta dig med honom? Du vet inte hur mäktig den Herren är, till vars rike du ska fara. [...] Ligg djupt i stoftet inför din Herre, din Gud! [...] Guds vrede är över dig som en härjande blix. [...] Ödmjuka dig, människosjäl, för din skapare!¹¹²

När den döende mannen avlider får han ett leende på sina läppar och löjtnanten inser att mannen sett Gud. Detta får honom att bli en Guds vandringsman och han fortsätter att göra ännu mer gott.¹¹³ Här får läsaren inte bara se hur löjtnant Lennart finner sig i sitt öde så som Herren bestämt det. Det blir också tydligt att guden som löjtnant Lennart här tror på är allt annat än den ödmjuke, förlåtande guden som kanske är vanligare inom svensk kristendom idag. I denna skildring i *Gösta Berlings saga* handlar det om en Gud som kräver undergivna, fromma tillbedjare. Enligt lagerlöfkännaren Erik Eliasson är det vanligt att författarinnan i sina romaner berättar om Guds sätt att styra människorna och hur människorna är starkt förvissade om att så sker. Däremot är det mindre vanligt att hon skriver om det i sina brev vilket kanske ska betraktas som mer talande för hennes egen tro än hennes romaner.¹¹⁴

I *Gösta Berlings saga* ser karaktärer inte bara Gud som överväldigande och allsmäktig – han har många andra roller. Vid en långvarig torka i bygden börjar svälten göra sig påmind och folket ber: ”Vem är det, o Herre, som din hand söker? [...] Du stränghetens Gud, vem har nekat dig offer av böner och goda gärningar, eftersom du tar ifrån oss vårt fattiga bröd?”¹¹⁵ När bönerna inte besvaras börjar de anklaga sockenprästen för att vara skyldig till Guds bestraffningar. I ett samtal mellan prästen och Gösta Berling är båda ense om att församlingsmedlemmarna är vidskepliga och prästerna säger till folket: ”Du ska tro på Gud och inte på djävulen och på trollen. Den gamle (prästen) säger om människorna att de tror på Gud, men än mer på djävulen, mest dock på trollen i bergen och tomten på logen.”¹¹⁶ I samtalet mellan Gösta Berling och prästen visar det sig också att det är vanligare att tron på de oheliga makternas betydelse ökar, liksom ilskan mot prästerna, när armodet blir påtagligt. Herren visar sig ändå vara en Gud som hör bön då prästen efter en predikan förtvivlat faller ner på knä och ber om

¹¹¹ Lagerlöf. (2005). s. 312ff.

¹¹² Lagerlöf. (2005). s. 315f.

¹¹³ Lagerlöf. (2005). s. 316f.

¹¹⁴ Eliasson. (1951). s. 263.

¹¹⁵ Lagerlöf. (2005). s. 348.

¹¹⁶ Lagerlöf. (2005). s. 352.

regn. Han ber att om det är hans synd som orsakat torkan så måste Gud förlåta honom. Plötsligt kommer en häftig vindstöt följt av ett åskdån och snart drar regnet i gång.¹¹⁷ I detta korta kapitel om torkan hinner Gud alltså betraktas som en makt med många olika uppgifter. Först är Han den bestraffande när Han låter torkan härja. Sedan blir Han den som man i förtvivlan vänder sig till när nöden är som störst. Detta blir lite paradoxalt när folket först vänder sig till Gud men enligt prästen och Berling åkallar både djävulen och hedniska varelser för att få hjälp. När självaste prästen slänger sig på marken för att be om Guds förbarmande så blir Gud den som med besked ger svar på tal. Gud har alltså en väsentlig plats i *Gösta Berlings saga* och ges rollen av en stark, allsmäktig makt, ömsom till för att klandra, ömsom att lyda men ibland även att tillbe. Man skulle kunna tolka det som att Lagerlöf är en from kristen men som vi kommer se i avsnittet om Jesus och som också Stolpe hävdar¹¹⁸ finns det inte mycket av det som kanske är mest väsentligt för den kristna tron.

Selma Lagerlöf hade enligt Brandby-Cöster panteistiska drag i sin tro vilket innebär att hon kunde se världen och Gud som ett och samma väsen.¹¹⁹ I framförallt *Herr Arnes penningar* kan man se spår av detta när skepparen med sitt fartyg ligger och väntar på att isen ska släppa så att han kan segla till Edinburgh. Han menar att vädret är ihållande kallt och vindarna milda för att Gud vill hindra skeppen att gå på haven. Skepparen misstänker att missdådare som går fria väntar på att isen ska gå upp så att de kan segla iväg med skepparen.¹²⁰ Skepparen säger ”Är jag någon vän till mördare och missdådare? [...] Ska jag sluta mina ögon och inte se varför Gud håller havets portar stängda för mitt fartyg?”¹²¹ När han så är den som får mördarna fast säger skepparen till dem ”Veten I inte att det är för er skull, som Gud håller havets portar stängda? [...] Gud har inte behövt kalla mig förgäves.”¹²² Isen går sen upp mycket snabbt när den döda Elsalill förts tillbaka till Marstrand.¹²³

Gud ingriper alltså i naturen för att det goda ska vinna över de onda mördarna vilket man skulle kunna tolka som panteism. Skepparens övertygelse om att isen ligger på grund av att Gud vill komma till rätta med brottslingarna skulle lika väl kunna vara vidskepelse men när isen släpper så fort Elsalill förts iland förstår läsaren att det kanske är Gud som ligger bakom naturens vägran att låta isen gå upp. I *Herr Arnes penningar* visar sig tron på Gud också genom böner då Herr Arne uppmanar sitt hushåll att tacka Gud för att de har mat på bordet eller när flickan

¹¹⁷ Lagerlöf. (2005). s. 352ff.

¹¹⁸ Stolpe. (1945). passim.

¹¹⁹ Brandby-Cöster. (2001). s. 143f.

¹²⁰ Lagerlöf. (2005). s. 35.

¹²¹ Lagerlöf. (2005). s. 86.

¹²² Lagerlöf. (2005). s. 87.

¹²³ Lagerlöf. (2005). s. 88.

Elsalill ber Gud att mördarna ska leva så att de ska få sitt straff. Elsalill säger sig också kunna känna igen Herr Arnes mördare med Guds hjälp.¹²⁴ Hon ber även Gud om förlåtelse för sina synder.¹²⁵

I jämförelse mellan guden i *Gösta Berlings saga* och *Herr Arnes penningar* verkar Han i den senare mer inta en nytestamentlig roll som en makt till vilken man skickar sina böner i tacksamhet och förtröstan, medan Han i *Gösta Berlings saga* mer liknar den gammaltestamentliga guden – en respektingivande kraft som man inte vågar annat än att följa och lyda.¹²⁶ I *Körkarlen* är exemplen på hur Gud gestaltas få. Istället är Jesus tydligare i denna roman.

3.2 Jesus

Kristusgestalten har naturligtvis en plats i Selma Lagerlöfs författarskap vilket bland annat Jacob Kulling påpekat.¹²⁷ Dock är de tillfällen där Lagerlöf verkligen uttalar människors relation till Jesus få i de verk som vi studerat.

I berättelsen om Ebba Dohna, som var en av Gösta Berlings tidiga förälskelser är dock kopplingen till Jesus tydlig. Ebba Dohna fick som barn höra berättelsen om Jesus av sin farmor och greps av hans godhet och människors orättvisa behandling av honom. När farmodern kom till korsfästelsen blev Ebba Dohna bedrövad och grät över att han pinades och slutligen avled. Hon fick dock nytt hopp när hon förstod att Jesus återuppstod och for till himlen för att i framtiden återvända till jorden. Ebba Dohna fortsätter under uppväxten att fascineras av Jesus och när hon träffar Gösta Berling som hon blir djupt förälskad i ber hon honom bli Guds förkunnare och bereda väg för Kristi återkomst. Det hon dock inte vet är att han redan är en avsatt präst som inte kommer kunna arbeta inom det yrket igen. När hon får veta hur det förhåller sig blir hon svårt sjuk och dör av sorg.¹²⁸ Det förhållande som Ebba Dohna har till Jesus kan nästan liknas vid en förälskelse och enligt Kulling har denna historia ett tydligt samband med den starka fascination som Lagerlöf själv som ung kände för Jesus varför historien fått sin plats i boken.¹²⁹ Stolpe anser dock att denna passion gick över i hennes sena tonår¹³⁰ och ett av Lagerlöfs brev visar att hon i vuxna år hade svårt att tro på en frälsare då hon skriver: ”Jag tycker

¹²⁴ Lagerlöf. (1970). s. 11ff.

¹²⁵ Lagerlöf. (1970). s. 75.

¹²⁶ Gardell, Jonas. (2003). *Om Gud*. s. 23ff.

¹²⁷ Kulling. (1959). passim.

¹²⁸ Lagerlöf. (2005). s. 194ff.

¹²⁹ Kulling. (1959). s. 14f.

¹³⁰ Stolpe. (1945). passim.

nog, att de äro bra lyckliga, som ha denna förnimmelse av en verkligt levande och ännu verkande Kristus".¹³¹ *Gösta Berlings saga* blir som en bekräftelse på att Lagerlöf endast i sina ungdomsår trodde på Jesus och senare fick svårt att finna någon övertygelse – något som visar att Lagerlöf saknade den tro på Jesus som skulle göra henne kristen.

I *Körkarlen* finns det betydligt starkare band till Jesus genom syster Edith som ser som sin uppgift att spegla Jesu kärlek till människorna genom sitt arbete med de fattiga. På sin dödsbädd vill hon träffa den elake, alkoholiserade och lungsjuke David Holm. Som förklaring får läsaren snart veta att hon velat se om han bättrat sig sedan sista gången hon såg honom, som för att få ett tecken på att Jesus hört hennes bön. Det visar sig att han inte har bättrat sig men att det kanske heller inte var just hennes kärlek till Jesus som var orsaken till att hon kallat på David Holm utan att hon faktiskt var förälskad i Holm.¹³² Man kan nog inte avfärda värdet av kristusgestalten i boken på grund av denna intrikata förväxling, men Jesus är kanske inte heller så betydelsefull i *Körkarlen* som Kulling påstår i sin bok.¹³³

3.3 Katolicism

Selma Lagerlöf hade enligt Sven Stolpe sympatier för katolicismen även om hon aldrig kom att praktisera den religionen. Under sina resor till Italien kom hon dock den katolska tron nära och lockades av den nära relationen människorna där hade till sin tro.¹³⁴ I hennes verk kan man se spår av trosinriktningen, vissa ganska uppenbara, andra tolkningsbara och mindre tydliga.

Ett av de mer tydliga exemplen finner vi i *Gösta Berlings saga* och Elisabeth Dohna som flyttat till Sverige från det katolska Italien. Hon upptäcker att hon är förälskad i den charmige Gösta Berling trots att hon redan är gift. Därmed känner hon stora samvetsqual och söker sätt att mildra sin synd. På katolskt manér föreställer hon sig hur hon ska gissla sig genom att bära en grov kåpa direkt mot huden och gå på snåriga stigar. Elisabeth blir dock påkommen med sin förälskelse av sin svärmor och när denna ger henne en strid ström av diverse bestraffningar klagar inte Elisabeth utan tar till en början emot dem med viss tillfredsställelse.¹³⁵ Botgöring är enligt romersk- katolsk tro nödvändig om man medvetet bryter mot Guds lag¹³⁶ vilket Elisabeth gör i och med sin förälskelse i Berling. Boten får också en plats i slutet av berättelsen när Gösta

¹³¹ Eliasson. (1951). s. 270.

¹³² Lagerlöf. (1924). passim.

¹³³ Kulling. (1959). s. 63f.

¹³⁴ Stolpe. (1945). s. 134ff.

¹³⁵ Lagerlöf. (2005). s. 240ff.

¹³⁶ Nationalencyklopedin. sökord: Bot. 2008-12-18.

Berling och Elisabeth väljer att avstå från rikedomar för att göra bot för sitt tidigare leverne. De väljer att bosätta sig i ett litet torp i utkanten av Ekeby och försörja sig på enkla sysslor som vävnad och träsnideri.¹³⁷ Detta för tankarna till katolicismens tanke om bot och bättring som där är mer signifikativ än i luthersk kristendom.¹³⁸

Elisabeth Dohnas strävan att uthärda svärmoderns pinor och viljan till botgöring kan även tolkas som en form av martyrskap som hör den katolska tron och dess helgondyrkan till. Elisabeth får plikta med hårda straff för sin tro på kärleken till Berling. Hon är dock inte den enda med denna roll i romanen. Även Marianne Sinclair och Anna Stjärnhök får på olika sätt betala dryga böter för sin, enligt vissa, misshagliga kärlek till Berling.¹³⁹ Också i *Körkarlen* tycks syster Edith uppoffra allt för att hjälpa de fattiga. Hon sitter uppe hela natten och smittas av tuberkulos när hon lagar en sjuk, fattig människas rock. När mannen avsiktligt genast förstör lagningen förlåter hon honom utan betänkligheter.¹⁴⁰ Även Elsalill kan liknas vid en martyr när hon i slutet av *Herr Arnes penningar* offerar sitt liv för att mördarna ska tas fast.¹⁴¹ I första hand kanske det är den exotiska Elisabeth Dohna som genom sitt utländska ursprung för in de katolska tankegångarna. Genom att botgöringen blir en nödvändighet för den italienska kvinnan med sitt katolska arv så blir också kapitlets betoning på synden mer dramatiskt och martyrskapet mer påtagligt.

I *Herr Arnes penningar* finns det anspelningar på katolicismen och det har främst att göra med att historien utspelar sig på 1500-talet inte långt efter reformationen. Herr Arne själv tillsattes som präst just när reformationen ägt rum och predikade den lutherska läran i de förbjudna klostren.¹⁴² När herr Arne efter att ha blivit brutalt mördad uppträder som vålnad ber han bönen ”Fader vår” på latin och inte på norska som han gjorde när han levde¹⁴³ och detta kan tyckas besynnerligt. Vad finns det för orsak till detta? Kan det vara så att Lagerlöf antyder att den katolska tron var den djupaste och mest ursprungliga – om inte i människors liv i allmänhet så åtminstone i Herr Arnes liv trots att han hela sitt yrkesverksamma liv predikat Luthers ord?

3.4 Döden

¹³⁷ Lagerlöf. (2005). s. 430ff.

¹³⁸ Nationalencyklopedin. sökord: Bot. 2008-12-18.

¹³⁹ Lagerlöf. (2005). s. 56ff, 84ff.

¹⁴⁰ Lagerlöf (1924). s. 85ff.

¹⁴¹ Lagerlöf. (1970). s. 77.

¹⁴² Lagerlöf. (1970). s. 12.

¹⁴³ Lagerlöf. (1970). s. 29.

I Lagerlöfs litteratur gestaltas fenomenet döden ofta som en mer eller mindre fysisk person eller varelse som vid dödsögonblicket, likt en gäst, kommer och knackar på hos den döende. Denna bild av Döden återkommer Lagerlöf ofta till i sina böcker. *Körkarlen* är kanske det verk som mest fokuserar på detta motiv. Vid tidigare beskrivning av berättelsen gavs även porträttet av den körsven som fått i uppgift att föra dödskärran från port till port. Körkarlen utmålas som en gammal och skröplig man klädd i sliten, svart kåpa. Som ständigt attribut bär han en slö och rostig lie. Vagnen han färdas i är trasig och gnisslig och dras av ett benrangel till häst.¹⁴⁴ Körkarlen säger sig tjäna under Döden och förlösa själar åt denne. Det kan tyckas lite underligt att körkarlen stundtals beskrivs som Döden själv med sin klassiska lie över axeln. Ulla-Britta Lagerroth menar att gränsen mellan Döden och dess dräng inte är konsekvent utan flytande och ibland suddas ut helt. Denna tvetydighet fyller läsaren med undran och bidrar enligt Lagerroth väsentligt till spänningen i romanen.¹⁴⁵ Lagerlöfs bild av Döden skiljer sig från äldre tiders lieman som beskrevs som ett otäckt skelett med en vass lie i handen, vilken slipades och hölls skarp med hjälp av benknor från döda människor.¹⁴⁶ Den lagerlöfska Döden tecknas snarare som en trött, gammal man med krokig rygg som hellre vill hjälpa och befria människorna än skrämja dem. Denna bild av Döden som en förlösande hjälpare framkommer även i *Gösta Berlings saga* och då främst i kapitlet med det talande namnet "Döden befriaren".

MIN BLEKA VÄN, döden befriaren, kom i augusti, då nätterna voro bleka av månsken, till kapten Ugglas hem.[...] han bävar vid den rättsinniges tröskel, vid den godes port. Ty han vill inte hälsas av gråt, utan av stilla glädje, han, som befriar andarna ur smärtornas bojor, han, som befriar andarna ur tyngande stoft och låter dem pröva det fria, härliga livet i rymderna.¹⁴⁷

Det är sonen Ferdinand i familjen Ugglas som Döden kommer för att hämta. Ferdinand Ugglas har kommit hem från sitt arbete i skogen med svår lungsjuka. Han är trolovad med den unga Anna Stjärnhök och bröllopet ska snart stånda. Efter en tids sjukdom hör kaptenskan, modern till den sjuke mannen, en natt att det knackar på fönstret. Hon frågar: "Vem är det som knackar?"¹⁴⁸ En röst svarar henne: "Det är Döden, som knackar."¹⁴⁹ Kaptenskan svarar då: "vän och befriare! Varför har du dröjt så länge? Jag har väntat, jag har kallat. Kom och förlösa min son!"¹⁵⁰ Modern har näst intill längtat efter att sonen ska dö, hon har bett och hoppats. Detta för att kaptenskan fruktar för sin sons lycka då hon vet att Anna Stjärnhök inte älskar honom. Hellre vill

¹⁴⁴ Lagerlöf. (1924). s. 28f.

¹⁴⁵ Lagerroth. (1963). s. 137.

¹⁴⁶ Lagerroth, Ulla-Britta. (1958). "Körkarlen och den bretonska dödsmyten". *Lagerlöfstudier* 1. s. 198f.

¹⁴⁷ Lagerlöf. (2005). s. 335.

¹⁴⁸ Lagerlöf. (2005). s. 337.

¹⁴⁹ Lagerlöf. (2005). s. 337.

¹⁵⁰ Lagerlöf. (2005). s. 337.

hon att sonen ska dö lycklig än att han själv efter bröllopet ska inse att bruden inte älskar honom. Modern vakar senare vid dödsbädden och berättar härliga saker om livet efter detta. När Döden väl kommer och sätter sig på sängkanten möts han av glädje och längtan. På den senare begravningen är alla glatt klädda och barn går och strör blommor framför begravningsföljet som leds av den bröllopsklädda Anna Stjärnhök.¹⁵¹ Döden är lycklig då han väntats och mötts med glädje, han vill inte vara annat än önskad och efterlängtd. Ferdinand Ugglas mor försöker skuldbelägga den unga bruden och berättar varför hon önskat sin sons död. Hon beklagar sig: ”O, hur lyckliga äro inte de, som få sörja sina döda, de, som få gråta strömmar av tårar! Jag måste stå med torra ögon vid min sons grav, jag måste glädjas över hans död. Hur olycklig är jag inte!”¹⁵² När Anna Stjärnhök får höra detta kastar hon både slöja och brudkrona i graven och viger sig för evigt vid den döde. Först nu kan kaptenskan börja sörja och släppa fram sina tårar. ”Men min bleka vän, döden befriaren, ryste, när han såg dessa tårar. Så hade han då inte heller här varit hälsad med glädje, inte ens här hade de av hjärtat glatt sig över honom.”¹⁵³

Både i *Gösta Berlings saga* och *Körkarlen* innehar Döden rollen som befriare. I den senare läser körkarlen några formler över David Holm för att få dennes själ att lämna kroppen. ”Du fånge, kom ut ur ditt fångelse! [...] du ska avlösa mig i mitt ämbete. Du skall befria själarna ur det jordiska under detta ingångna år.”¹⁵⁴ Även här visar Lagerlöf sin syn på Döden som räddare av själen som tycks fånglad i det jordiska. Denna bild av Döden uppträder enligt Lagerroth både inom den kristna mystiken och i väckelsereligionen.¹⁵⁵ För mystikerna var döden angenäm och mild och istället för att vara en fiende var den människans vän.¹⁵⁶ Även hos Selma Lagerlöf fanns det i hennes unga år en slags längtan efter döden eller som hon själv uttrycker det i ett brev till Helena Nyblom 1894 ”lifsfruktan”.¹⁵⁷ Lagerroth menar att dessa tankar kunde ha uppstått på grund av de bekymmer familjen hade, bland annat dog en av Lagerlöfs systrar tidigt och som förut nämnts lät den supande fadern Mårbacka förfalla. Selma Lagerlöf ska själv, i ett brev till väninnan Elise Malmros 1900, ha sagt att hon var uppfostrad att tro att döden var det bästa som kunde hända en.¹⁵⁸

Intressant är även rollen som hjälpare som körkarlen har i verket med samma namn. Inom spiritism och teosofi tror man att människan i dödsögonblicket behöver en hjälpare som tröstar

¹⁵¹ Lagerlöf. (2005). s. 339.

¹⁵² Lagerlöf. (2005). s. 342f.

¹⁵³ Lagerlöf. (2005). s. 343.

¹⁵⁴ Lagerlöf. (1924). s. 66f.

¹⁵⁵ Lagerroth. (1963). s. 217.

¹⁵⁶ Lagerroth. (1963). s. 141.

¹⁵⁷ Lagerroth. (1963). s. 142.

¹⁵⁸ Lagerroth. (1963). s. 143.

och hjälper själen att släppa taget om livet. Enligt Lagerroth är föreställningen om dessa hädanfärdens ledsagare central i Lagerlöfs texter som behandlar döden.¹⁵⁹ I *Körkarlen* sitter Dödens budbärare ofta och pratar lugnande med den döende. När slumssystemen Edith håller på att dö samtalar hon länge med körkarlen innan han till sist säger de förlösande orden: ”Du fånge, du älsklige, kom ut ur ditt fängelse!”¹⁶⁰ I skildringen av Ferdinand Ugglas död i *Gösta Berling saga* är det snarare modern som får ta denna roll då hon sitter vid bädden och berättar om det saliga livet efter döden. Hon tröstar och uppmuntrar sin son och de välkomnar Döden när han kommer: ”den sjuke själv log mot mannen med lien, då denne tog plats på sängkanten, och hans mor lyssnade efter dödsrosslingarna som efter ljuv musik.”¹⁶¹

3.5 Himmel och helvete

Selma Lagerlöf hade många tankar kring själens fortlevnad efter döden men det framgår inte riktigt lika tydligt om hon hade funderingar om himmel och helvete. Ulla-Britta Lagerroth menar att Lagerlöf influerades av tidigare nämnda spiritist och teosof Oscar Busch. I sina skrifter motsäger sig Busch den kristna tanken om himmel och helvete, han menar att ett enda jordeliv är för kort för att en människa ska kunna dömas utefter detta. Han hävdar att människan istället genomgår ett flertal existenser där själen mognar och utvecklas.¹⁶² I ovan nämnda kapitel ”Döden befriaren” i *Gösta Berlings saga* i vilket det berättas om mannen Ferdinand Ugglas som ligger för döden, återges dock en bild av livet efter döden som skulle kunna tolkas som ett himmelrike. Ferdinands gamla mor berättar om hur livet på andra sidan är. Hon berättar om ”de frigjorda andarnas salighet och deras härliga liv”¹⁶³ och hur Ferdinand själv ska få vara med och verka för att jordens alla skönheter så som grödor och solnedgångar fortsätter att frodas och skimra. Hon berättar också om hur han ska få resa genom rymden mellan planeterna och en dag få stå inför Herren och ödmjukt be honom om en av planeterna och få den att blomstra och grönska. Modern säger också att när hon dör så ska hon komma till honom och bo i den fantastiska värld som han har skapat.¹⁶⁴ Detta är en detaljerad beskrivning av livet efter döden. Den är visserligen berättad på ett sätt som ska få den döende sonen orädd inför det som väntar honom men den kan också vara en del av vad Selma Lagerlöf själv tänker kring livet efter döden. Att hon väljer att uttrycka hur själen lever vidare med ”de frigjorda andarnas salighet” stämmer

¹⁵⁹ Lagerroth. (1963). s. 144ff.

¹⁶⁰ Lagerlöf. (1924). s. 143.

¹⁶¹ Lagerlöf. (2005). s. 338f.

¹⁶² Lagerroth. (1963). s. 168f.

¹⁶³ Lagerlöf. (2005). s. 337.

¹⁶⁴ Lagerlöf. (2005). s. 337f.

överens med vad Lagerlöf funderade på. Hon tänkte sig att själen var en fånge i sin kropp när den levde på jorden men var frigjord före och efter jordelivet.¹⁶⁵

Andra berättelser som rör tankar kring livet efter döden är inte lika utförliga som den ovan. Gösta Berlings själv önskar tidigt i boken att livet ska tas ifrån honom när han tror att allt är slut efter att han förlorat sitt prästerskap. Gösta Berling tänker då på ”de stora skogarna norr om Löven, på de stora finnskogarna”. Detta skulle naturligtvis, helt krasst kunna betyda att han längtar efter just skogarna på andra sidan Löven men det är heller inte omöjligt att de får utgöra en symbol för livet på andra sidan. När han fortsätter att fundera uttrycker han att han ”bittert längta efter de stora, eviga skogarnas fred” och han trängtar ”efter den stora, susande graven ovanför Löven, där han skulle övermannas av förgängelsens makter, där det äntligen skulle lyckas hungern, kölden, tröttheten och brännvinet att förgöra denna arma kropp, som kunde uthärda allt”.¹⁶⁶ Detta är möjligt att tolka det som att ”de eviga skogarnas fred” är en symbol för döden. Om det nu är så ger det ändå en idé av vad Gösta Berling har för bild av livet efter döden – en evig, stor skog för själen att vila i. Uttrycket ”de eviga skogarna” är heller inte helt olik ”de sälla jaktmarkerna” eller ”de evigt gröna ängarna” som är bildliga uttryck för livet efter döden.

I *Körkarlen* finns inte några uppenbara anspelningar om himmel eller helvete trots att ett av bokens tema är just döden. En diffus anspeling visar sig dock när körkarlen och David Holm har besökt den döende Edith och är på väg ut. Då möter de några ljusa gestalter som fyller upp rummet.¹⁶⁷ Frågan är vad dessa ljusa gestalter är för några. Ljuset symboliserar oftast godhet och det är därför troligt att varelsena som besöker Edith är änglar eller något liknande från den goda sidan. Frågan som då infinner sig är var David Holm och körkarlen hör hemma. Ingen av de döda eller döende som de besöker har fått någon visit från liknande skepnader. Kan det vara så att syster Edith tack vare sitt godhjärtade leverne ska få komma till himlen medan andra hamnar i det lagerlöfska, själsliga mellantillståndet eller kanske rent av direkt i helvetet?

3.6 Spökerier, varsel och påhälsningar från den andra sidan

Inom folktron trodde man att när någon skulle dö kunde släktingar och anhöriga få veta det i förväg genom varsel på olika sätt. Den som varslet gällde kallades för ”feg”.¹⁶⁸ Ett vanligt varsel

¹⁶⁵ Stolpe. (1945). s. 136f.

¹⁶⁶ Lagerlöf. (2005). s. 16f.

¹⁶⁷ Lagerlöf. (1924). s. 143.

¹⁶⁸ Schön. (2000b). s. 45.

var ljus eller eldsken i, eller i närheten av, huset där den fege bodde.¹⁶⁹ I *Gösta Berlings saga* förekommer ett liknande ”fegljus”. Innan Ferdinand Uggla dör i kapitlet ”Döden befriaren” ser förbiresande en ljuslåga i fönstret på Berga gård trots att talgljusen varit slut sedan länge. När kaptenskan i huset får höra detta blir hon mycket bekymrad ”ty detta vita ljus med den klara lågan brukade visa sig, då någon i hennes släkt skulle förlossas av döden, döden befriaren.”¹⁷⁰ Som tidigare nämnts, dröjer det sedan inte länge förrän Döden kommer och knackar på deras dörr.¹⁷¹ I *Herr Arnes penningar* förekommer flera olika slags varsel inför de stundande bedrävelserna. Ett tydligt tecken på att något ont kommer att hända är den inträngande kylan som Torarin och Grim sakta sveps in i när de börjar fara i riktning mot prästgården: ”fastän det hade varit lugnt väder hela dagen, kom ett kallt drag strykande fram över heden och gjorde färden obehaglig.”¹⁷² När Torarin väl är framme och folket på gården är samlat till kvällsvard skildras ytterligare ett skeende som kan betraktas som varsel. Det är när husmodern hör att det slipas knivar på den intelligande gården Branhög.

- Varför slipar de knivar på Branhög? [...] då den gamla kvinnan frågade detta ryckte alla till och blickade skrämnda upp. När de såg att hon satt och lyssnade efter något, höll de sina skedar stilla och ansträngde sig för att höra. [...] Hon fick tårar i ögonen av förfäran, och hennes händer och huvud skälvde allt häftigare. [...] – Kan ni inte höra hur det skrapar och filar? frågade den gamla. Kan ni inte höra hur det väser och gnisslar? [...] alla trodde att den gamla husmodern hörde något som var förfärligt och olycksbringande. Alla kände att blodet stelnade i deras ådror. Det var ingen vid bordet som förde en bit mat till munnen, utom den gamle herr Arne själv.¹⁷³

Det är alltså bara husmodern själv som kan höra det otäcka ljudet av knivarna, trots detta blir hela församlingen lika uppjagade. Den enda som verkar oberörd är hennes man, herr Arne, som tillika är präst. Här kan tyckas vara en skillnad mellan gårdsfolket, som väl verkar veta att det är varsel om ont det handlar om, och husbonden som vill bagatellisera händelsen. Kanske för att herr Arne just är präst och därmed inte borde tro på sådana folkliga fenomen som varsel och skrock.

Enligt folktron kunde varsel även fungera som varning inför framtida händelser som skulle innebära olycka. Ofta kom dessa varningar från olika ”hjälpare” från den andra sidan, det vill säga vålnader. Tron på vålnader härstammade troligtvis från övertygelsen att varje människa hade en ”vård”. Vården fungerade som en slags hjälpande ängel som följde och beskyddade

¹⁶⁹ Schön. (2000b). s. 53.

¹⁷⁰ Lagerlöf. (2005). s. 336.

¹⁷¹ Lagerlöf. (2005). s. 337.

¹⁷² Lagerlöf. (1970). s. 8.

¹⁷³ Lagerlöf. (1970). s. 12f.

människan. Skyddsanden fanns genom hela livet vid människans sida och kunde även visa sig före dennes födsel eller efter döden. Ebbe Schön menar att värden förmodligen var samma sak som den kristna själen och att tron på denna hjälpare var nära besläktad med den katolska föreställningen om skyddsänglar.¹⁷⁴ I *Herr Arnes penningar* visar sig den mördade jungfrun upprepade gånger för Elsalill. Hon vill varna henne för en av mördarna, sir Archie, men även leda henne till gärningsmännen så att de kan ställas inför rätta och straffas. Den mördade jungfrun skulle här lika gärna kunna vara en gengångare, eftersom hon går igen för att hon vill ha upprättelse för sin grymma hädanfärd. Gengångare är även de som sänt ut jungfrun för att spöka och sätta dit de tre skottarna, nämligen de människor som blev mördade i Solberga prästgård. Av misstag råkar Torarins häst dra vagnen till gården som borde vara nedbränd, men Torarin träffar istället återigen på herr Arne och hans tjänare. Herr Arnes gengångare frågar Torarin om hans mördare har gripits men blir förtvivlad när denne svarar nekande. Han säger: ”När inte de levande kan hjälpa oss, måste vi hjälpa oss själva”¹⁷⁵ och sänder därefter ut den döda jungfrun på sitt uppdrag. Torarins spöksyn försvinner plötsligt när han åkallar den kristna guden med orden: ”För Guds barmhärtighets skull besvär jag er, herr Arne...”¹⁷⁶ Intressant är att det enligt Schön var särskilt vanligt att det spökade på just prästgårdar och att folket inte hade speciellt höga tankar om kyrkans män.¹⁷⁷ Herr Arne har nämligen, trots sin prästtitel, inte riktigt rent mjöl i påsen då hans rikedom ursprungligen kommer från plundrade kloster och kyrkor. Munkar ska ha spått att pengarna kommer att bringa olycka över hans hem,¹⁷⁸ en förbannelse som mer än nog infrias.

De folkliga föreställningarna om hur gengångare såg ut och uppenbarade sig varierar. De kunde framträda som skelett, vita skepnader eller som dimmoln. Vanligast tycks det vara att gengångaren såg ut som den gjorde i livet, om än en smula mer genomskinlig.¹⁷⁹ Lagerlöfs mördade jungfru visar sig på olika sätt. Ibland tar hon fysisk form och kan då både tala med människor och röra vid föremål. Vid ett tillfälle tar hon anställning som diskerska vid det värdshus där de tre mördarna brukar äta och dricka. Tjänsten överlåter hon sedan till Elsalill så att hon ska få höra skottarna prata om illdådet.¹⁸⁰ Vid ett annat tillfälle skickar hon bud efter Torarins mor så att hon lyckas avbryta sir Archie när han försöker tränga sig på och kyssa

¹⁷⁴ Schön. (2000b). s. 46ff.

¹⁷⁵ Lagerlöf. (1970). s. 29.

¹⁷⁶ Lagerlöf. (1970). s. 30.

¹⁷⁷ Schön. (2000b). s. 179f.

¹⁷⁸ Lagerlöf. (1970). s. 12.

¹⁷⁹ Schön. (2000b). s. 94.

¹⁸⁰ Lagerlöf. (1970). s. 151ff.

Elsalill i hemmet. Detta tolkar dock Elsalill som att det istället varit änglar som skyddat henne.¹⁸¹ Spökerierna tar även konkreta former då Elsalill flera gånger får syn på föremål som påminner henne om brottet. Hon får till exempel se den mördade jungfruns hår kring sir Archies hand¹⁸² och vid ett tillfälle snubblar hon över ett av herr Arnes mynt.¹⁸³ Vanligast är dock att gengångaren visar sig som en slags skugga som förföljer och viskar i sir Archies öra. När sir Archie förnimmer skuggans närvaro drabbas han av tungsinne och djupa samvetsqual. Han ser inte vålnaden själv utan upplever det snarare som att det är svärmodet som förföljer honom.¹⁸⁴ Starkast intryck gör den mördade jungfrun när hon i slutet av boken sitter och gråter bredvid Elsalill i kyrkan. På hemvägen lämnar hon blodiga spår i den vita snön och detta får Elsalill att ta reson och berätta för en annan kyrkobesökare om sina bekymmer. Detta leder sedan till att de tre skotska mördarna kan gripas.¹⁸⁵

Även i *Körkarlen* förekommer det inslag av varsel. Vid ett tillfälle berättar körkarlen för David Holm att han tidigare försökt varna honom för att dö vid tolvslaget då han anade David Holms framtida öde. Körkarlen ska, med sin gnisslande kärra, ha kört upp bredvid David Holm där denne var ute och gick. David Holm erinrar sig att han vid ett tillfälle känt sig förföljd av ett gnisslande ljud och inte förstått var det kommit från. Flera gånger hade han vänt sig om för att lokalisera ljudet, till slut hade han flytt in i en av granngårdarna. Den döde körkarlen berättar att han försökt få kontakt med David Holm men att det hade varit omöjligt att göra sig synlig för honom då han sturskt hade ignorerat tecknen. David Holm kunde nämligen inte tro på något som var övernaturligt och kunde därmed inte förstå körkarlsvarningen.¹⁸⁶ *Körkarlen* kan läsas som en spökhistoria, men det förekommer inga vålnader i den bemärkelsen som de uppträder i *Herr Arnes penningar*. Vid ett tillfälle visar sig en vålnad, körkarlen, för David Holm och det är precis när han håller på att dö.¹⁸⁷ Resten av berättelsen skildras snarare ur vålnadernas perspektiv än de levande människornas, vilket oftast är fallet i sedvanliga spökhistorier. Här råder ett omvänt förhållande där handlingen utgår från en övernaturlig sfär och glimtvis ger oss bilder från de levandes verkliga värld.

¹⁸¹ Lagerlöf. (1970). s. 40f.

¹⁸² Lagerlöf. (1970). s. 42.

¹⁸³ Lagerlöf. (1970). s. 46f.

¹⁸⁴ Lagerlöf. (1970). passim.

¹⁸⁵ Lagerlöf. (1970). s. 64ff.

¹⁸⁶ Lagerlöf. (1924). s. 57f.

¹⁸⁷ Lagerlöf. (1924). s. 47ff.

3.7 Spiritism och teosofi

Då Lagerlöf inspirerades av både spiritism och teosofi kan man inte låta bli att uttolka även dessa tankegångar i hennes litteratur. Bägge dessa läror har mycket gemensamt och Lagerlöf tycktes inte göra någon större skillnad dem emellan¹⁸⁸, därför tas de även här upp gemensamt.

Lagerlöfs otaliga historier om gengångare och varsel skulle kunna vara hämtade enbart från folktron men de leder även tankarna till spiritismens och teosofins tankegångar om att de avlidna ständigt är med oss. Ett framträdande drag i spiritismen är även att man försöker ta kontakt med de dödas andar.¹⁸⁹ De folkliga spökhistorierna har nära förbindelse med spiritismen. Schön menar att läran till och med hade sin föregångare i just folktron. I alla tider har man trott att döden gav visdom och i ett flertal kulturer finns det historier om hur man försökte återuppväcka och ta kontakt med de avlidna.¹⁹⁰ I de tre romanerna görs inga försök av de levande att kontakta de döda, men kommunikationen från ”den andra sidan” är desto mer livlig. *Herr Arnes penningar* är det verk av de tre vi fördjupat oss i som innehåller mest spökerier. De döda, och då i synnerhet den unga jungfrun, försöker genomgående kommunicera främst med den levande styvsystem Elsalill på olika sätt.¹⁹¹ Elsalill verkar inte vid något tillfälle vara rädd för vålnaden, dennas närvaro verkar vara fullt naturlig för henne. Här skulle man kunna tolka det som att Lagerlöf väver in de teosofiska och spiritistiska tankarna om de avlidnas ständiga närvaro som en självklarhet.

Lagerlöf var mycket influerad av Busch och dennes läror. De tre grundstenarna i hans livsåskådning var reinkarnationen, karmaläran och tron på själens evolution.¹⁹² *Körkarlen*, som benämns vara det främsta verket som visar de teosofiska föreställningarna,¹⁹³ ger tydliga exempel på dessa Buschs hörnpelare. Här syns reinkarnationstanken, det vill säga att anden återföds i ett antal olika existenser på väg mot utveckling och fulländning. Själva livet är skolan.¹⁹⁴ I *Körkarlen* tjänar även det tillstånd som David Holm hamnar i efter sin död som en slags uppfostrande tillvaro, det är alltså inte bara existenserna i jordelivet som räknas. David Holms själ vandrar vidare och blir, enligt återfödelse tanken, belagd med det öde den förtjänar. Gott leverne belönas med en framtida existens som är bättre än den förra medan onda

¹⁸⁸ Eliasson. (1971). passim.

¹⁸⁹ Ewald, Stefan. (red). (2003). *Religionslexikonet*. sökord: Spiritism.

¹⁹⁰ Schön. (2000b). s. 208.

¹⁹¹ Lagerlöf. (1970). passim.

¹⁹² Lagerroth. (1963). s. 170.

¹⁹³ Weidel. (1964). s. 390.

¹⁹⁴ Weidel. (1964). s. 390.

livsgärningar bestraffas.¹⁹⁵ Teosofin är en slags ”lidandets filosofi” där man betraktar lidandet som något positivt och utvecklande. Plågorna som människorna upplever i sitt liv renar och fostrar själen.¹⁹⁶ I *Körkarlen* får David Holm stängas med sitt onda leverne och sina samvetskval i den dystra färden med körkarlen. Människors lidande är centralt även i *Gösta Berlings saga* och *Herr Arnes Penningar*. I *Gösta Berlings saga* lider kvinnorna som älskar Gösta Berling och han själv verkar våndas över att bara vara den han är. I *Herr Arnes penningar* verkar huvudkaraktären Elsalill vara förföljd av elände, hon offerar till och med sitt liv för att det goda ska vinna. Det är nästan som om Lagerlöf vill plåga sina huvudpersoner, kanske för att rena dem och förbereda dem på ett högre liv.

Idén om karma, eller vedergällningens lag är tydlig i alla de tre verken. Genomgående straffas synd och ondska med olycka. Ödet som David Holm tvingas möta i *Körkarlen* är ett straff för hans leverne och illgärningar. Som läsare får man här även tydligt uppleva David Holms själsliga reningsbad och utveckling mot en bättre människa. I slutet av berättelsen har han verkligen förändrats till det bättre och belönas således med att få återvända till jordelivet. Här återkommer tanken om själens evolution då själen utvecklats genom David Holms existens i dödens gränsland. En del av ramberättelsen i *Gösta Berlings saga* bygger även den på temat att de egna handlingarna får avgöra framtiden. Orsaken till att majorskan drivs från sitt hem och blir förvisad till ett liv som tiggerska, skulle kunna vara ett straff för hennes tidigare leverne. Majorskan har varit otrogen mot sin man och på grund av detta har hon blivit förskjuten och förbannad av sin mor som tydligt uttryckt sitt förakt: ”Må du förnekas, som jag har förnekats, må landsvägen vara ditt hem, halmstacken din bädd!”¹⁹⁷ Moderns önskan går alltså i uppfyllelse och majorskan får genom fattigdom sona sina brott. Huruvida majorskans äktenskapsbrott är en synd eller inte kan diskuteras då hon blev tvingad till äktenskap, men säkert är att otrohet inte sågs på med blida ögon under den tiden då romanen utspelar sig. *Herr Arnes penningar* följer samma mönster om än inte lika tydligt som i exempelvis *Körkarlen*. De tre mördarna får slutligen sitt straff men den alltigenom goda Elsalill dör i slutet.¹⁹⁸ Här kan man undra varför hon skulle straffas med döden. Döden har här kanske inte en negativ innebörd utan istället betyder att Elsalills själ utvecklats genom hennes lidande därmed får tillfälle att vandra vidare till högre existenser. Vedergällningens lag råder i alla de tre romanerna, tanken skulle kunna vara hämtad från teosofi och spiritism men även från kristendomen. I Gamla testamentet finns liknande tankar

¹⁹⁵ Ewald. (2003). sökord: Vedergällning.

¹⁹⁶ Weidel. (1964). s. 342.

¹⁹⁷ Lagerlöf. (2005). s. 50.

¹⁹⁸ Lagerlöf. (1970). s. 81ff.

uttryckta.¹⁹⁹ Oavsett ursprung verkar dessa tankegångar vara det övergripande temat för Selma Lagerlöf.

När David Holm dör i *Körkarlen* hamnar han i ett slags läge mellan liv och död. Lagerlöf hade själv föreställningar om ett sådant mellantillstånd där själen prövades. Runt 1900 blev spiritisten Swedenborgs skrifter återigen populära²⁰⁰ och det skulle kunna vara därför Lagerlöf just använder motivet om mellantillståndet just i *Körkarlen* då den utkom 1912. Swedenborgs mellantillstånd tjänar till att pröva den mänskliga själen, sedan förs den vidare till antingen himlen eller helvetet. Lagerlöf motsatte sig dock just den delen av Swedenborgs lära, istället menade hon att själen utvecklades genom de olika existenserna, både i jordelivet och i mellantillståndet.²⁰¹ Man skulle även kunna tolka det som att Lagerlöfs vålnader och gengångare i *Herr Arnes penningar* befinner sig i detta limbostadie där de svävar någonstans mellan liv och död. Här är det dock inte fråga om själens utveckling i huvudsak, utan att de fastnat i mellanläget eftersom de har något kvar att uträtta på jorden. Det lagerlöfska mellantillståndet, så som det skildras i *Körkarlen*, skulle även kunna tolkas som ett katolskt drag och då i bemärkelse av skärselden. Då skärselden enligt katolsk tro är avgörande för om människan hamnar i himlen eller helvetet liknar den mer Swedenborgs uppfattning om mellantillståndet än Lagerlöfs.

3.8 Djävulen

I *Gösta Berlings saga* har brukspatronen Sintram fått inta rollen som den onde. Han beskrivs som en gestalt med horn, svans, hästhovar och en luden kropp. Han gillar att tränga fram ur dunkla vrår och skrämman barn och vidskepliga kvinnor och är den förste att spela elaka spratt när tillfälle bjuds.²⁰² Han är den som också skapar den viktiga intrigen genom att, på julnatten, skriva kontrakt med kavaljererna om att de ska få förvalta bruket under ett år. Om de inte lyckas att fortsätta leva sina glada dagar trots det ansvar som bruket innebär får Sintram ta deras själar.²⁰³

¹⁹⁹ Ewald. (2003). sökord: Själavandring.

²⁰⁰ Lagerroth. (1963). s. 171.

²⁰¹ Lagerroth. (1963). s. 171.

²⁰² Lagerlöf. (2005). s. 31.

²⁰³ Lagerlöf. (2005). s.36ff.

Kontraktet med djävulen var inget påhitt av Lagerlöf själv för fenomenet hade förekommit flera gånger i litteraturen innan *Gösta Berlings saga*. Redan i Jobs bok i Gamla testamentet stöter vi på kontraktet då Gud och djävulen ingår ett vad.²⁰⁴ År 1588 tecknas legenden om Faust och djävulskontraktet ner när engelsmannen Christopher Marlowe kommer med sitt drama *Doctor Faustus*²⁰⁵ och detta verk inspirerade Goethe till att på 1700- och 1800-talen skriva sin *Faust* som kanske är den mest kända historien om en pakt med djävulen.²⁰⁶ Det är inte alls omöjligt att Lagerlöf inspirerades av Goethe när hon skrev sin första roman. Även inom folktraditionen förekom djävulskontrakt, man har till och med funnit rester av handskrivna avtal i exempelvis gamla kyrkogårdsmurar.²⁰⁷

Det faktum att Sintram i *Gösta Berlings saga* väljer att dyka upp hos kavaljererna just på julnatten är heller ingen slump, för enligt gammal tradition ansåg många att det var extra vanligt att spöken och annat otyg visade sig denna natt.²⁰⁸ Detta visar att Lagerlöf även i detaljer använt sig av gammal skrock och vidskepelse i sina historier.

Sintram beskrivs som sagt som den onde, med alla de attribut som djävulen sägs ha. Om han är djävulen själv eller bara hans hantlangare är man inte alltid säker på men när djävulen sägs sitta hemma hos Sintram, propert klädd och spela tärning hela natten förstår man att Sintram kanske bara går hans ärenden.²⁰⁹ Sintrams fru Ullrika sitter så en söndag och spelar vid klaveret. Hon hör att någon kommer in och sätter sig i gungstolen bakom henne och hon utgår från att det är Sintram. Hon spelar vidare men när hon senare vänder sig om och får se vem det är faller hon ihop avsvimmad eftersom hon fått se den onde.²¹⁰ Ullrika bestämmer sig för att hon inte kan stanna kvar på gården av rädsla för Sintram och hans förbund med djävulen. Med hjälp av Anna Stjärnhök flyr hon i en släde men upptäcker snart att en stor svart hund följer efter dem. Den viker strax av och de förstår att den rusar iväg för att varna Sintram. Snart dyker så Sintram upp och de stannar. Det visar sig att Gösta Berling ligger avsomnad på golvet i Sintrams släde och han försöker förhandla med Anna som varit förälskad i Berling att han ska få honom mot att Ullrika kommer tillbaka till Sintram.²¹¹ Anna svarar dock: ”Satan, frestare! [...] I Guds namn, far hem med dig! Vet du inte vem som sitter i gungstolen i salongen och väntar på dig? Törs du låta

²⁰⁴ Algulin. & Olsson. (2002). s. 42.

²⁰⁵ Dahlström, Britt. (red). (1984). *Litteraturhandboken*. s. 572.

²⁰⁶ Algulin. & Olsson. (2002). s. 281.

²⁰⁷ Schön. (2000a). s. 78.

²⁰⁸ Nationalencyklopedin. sökord: Natt. 2008-12-27.

²⁰⁹ Lagerlöf. (2005). s. 176.

²¹⁰ Lagerlöf. (2005). s. 178ff.

²¹¹ Lagerlöf. (2005). s. 181ff.

den herrn vänta?”²¹² När Anna och Ullrika kommer fram till Berga som var deras tillflyktsmål svimmar Anna eftersom Gösta och Sintram sitter där och samtalar och har varit där i minst en timme. Ullrika har dock förstått att det inte var Sintram som suttit i släden som följde efter dem utan den onde.²¹³

Historierna om Sintram är många. Han är den som vill ödelägga hela bygden och skriver magiska dokument i blod på kolsvart papper för att försöka få hemsigheterna att inträffa. Han vredgas över sommarens blomsterprakt och solens varma ljus och klär sig därför i päls och vantar. Han spänner för släden och ger sig ut och åker på gnisslande medar mitt i sommarvärmen. Han känner dock ingen värme utan är kall långt in i själen.²¹⁴

Som väsen hör djävulen av tradition hemma i den kristna tron som motsats till det goda men har också starka band till folktron och i Lagerlöfs beskrivning av Sintram får man veta att han förbedas av skrymt och trolltyg²¹⁵ vilka vanligtvis inte kopplas samman med den kristna tron. Det är dock så att folktrons gamla hedniska väsen i och med kristendomens intågande sedermera blev ersatt av djävulen. Genom katekesen kom också många hedniska, onda väsen som näcken, tomtar och troll att betraktas som djävulens följen.²¹⁶ Alltså passar djävulen här bra ihop med otyg. Frågan är vad Sintram och djävulen fyller för funktion i romanen. Han skulle kunna vara en symbol; ett sätt att visa att Sintrams ondska är att likställa med djävulen och enligt Erik Eliasson använde sig Lagerlöf av djävulen endast för att personifiera det onda och att hon själv inte alls trodde på honom.²¹⁷ Det kontrakt *mannen* Sintram upprättar med kavaljererna är alltså så ondsint och ödesdigert för bygdens befolkning att det kan liknas vid ett kontrakt med djävulen.

3.9 Troll och andra otyg

Övernaturliga folktroväsen finns med i både *Herr Arnes penningar*, *Körkarlen* och *Gösta Berlings saga*. I de två förstnämnda verken nämns dock dessa endast i förbigående. I *Körkarlen* exempelvis, tänker David Holm ”att alla troll och djävlar äro ute i natt för att ställa till spektakel”²¹⁸ och i *Herr Arnes penningar* skriver Lagerlöf om troll och odjur som lurar i skogen

²¹² Lagerlöf. (2005). s. 186.

²¹³ Lagerlöf. (2005). s. 187.

²¹⁴ Lagerlöf. (2005). s. 275ff.

²¹⁵ Lagerlöf. (2005). s. 176.

²¹⁶ Nationalencyklopedin. sökord: Djävul. 2008-12-27.

²¹⁷ Eliasson. (1951). s. 271.

²¹⁸ Lagerlöf. (1924). s. 55

och kommer fram när det mörknat.²¹⁹ Närvaron av dessa varelser skulle kunna vara ett uttryck för huvudpersonernas sinnesstämning eftersom beskrivningarna oftast förekommer då karaktärerna känner sig obehagliga till mods. I *Gösta Berlings saga* får dessa naturväsen däremot en större plats och betydelse i berättelsen. De upplevs som ständigt närvarande i naturen och en del av dem skildras ingående i längre stycken i texten. Trollen nämns i många av Lagerlöfs verk. Ibland liknas onda och besynnerliga människor vid troll.²²⁰ Lagerroth menar att trollet ibland i Lagerlöfs litteratur symboliserar den mörka, undermedvetna och driftstyrda sidan av människans personlighet.²²¹ Detta skulle kunna vara en rimlig tolkning men man får heller inte glömma bort att människor faktiskt trodde exempelvis på troll och att dessa då har en naturlig plats i Lagerlöfs 1800-talsskildringar.

Toijer-Nilsson menar att det var den värmländska folkdiktningen som Lagerlöf inspirerades av i sin diktning. Då Värmland domineras av vattendrag är det inte underligt att motiv om olika vattenväsen är vanliga.²²² Det är just vid beskrivningarna av naturen och sjöarna som Lagerlöf omnämner dessa väsen. Vid skildringen av sjön Löven i *Gösta Berlings saga* skriver hon till exempel att ”näck och sjörå har fritt spelrum där”²²³, näcken och sjörået omnämns bara i förbigående och det gör att man får en känsla av att de för Lagerlöf är så naturliga inslag i naturen att de inte behöver en närmare förklaring. Enligt folktron var näcken en elak figur. Han hade nära förbindelse med djävulen och hans största nöje var att dränka folk. Till detta använde han en rad olika knep och konster. Han kunde till exempel förvandla sig till både djur och föremål, ibland kunde han till och med ta gestalt av ”den älskade” och på så vis förföra sina offer. Den kvinnliga motsvarigheten till näcken var sjörået som dock framställdes mer nyanserad och som kunde vara både ond och god beroende på hur hon själv blev behandlad. Gemensamt för bägge dessa lömska sjöväsen var den erotiska dragningskraften som de hade på människor.²²⁴ Ett stycke i *Gösta Berlings saga* som tydligt visar folkets inställning till och rädsla för sjörået är när Gösta Berling förväxlar grevinnan Elisabeth Dohna med denna. En damm håller på att brista och när Gösta Berling ska laga fördämningen får han plötsligt syn på en kvinna i vattnet. ”Det är sjörået från Löven, som har stigit hit upp i älven för att locka mig i fördärvet [...] Hon sitter där borta och lockar och pockar, jag får lov att jaga henne bort.”²²⁵ Gösta Berling är övertygad om att det är sjörået som styr över älven och som hetsat vågorna att storma. Han börjar jaga henne

²¹⁹ Lagerlöf. (1970). s. 9.

²²⁰ Toijer-Nilsson. (1988). s. 13.

²²¹ Lagerroth, Ulla-Britta. (1971). ”Trollet i människan – ett motiv hos Selma Lagerlöf”. *Lagerlöfstudier* 4. s. 39.

²²² Toijer-Nilsson. (1988) s. 4f.

²²³ Lagerlöf. (2005). s. 27.

²²⁴ Schön. (2000a). s. 70ff.

²²⁵ Lagerlöf. (2005). s. 235.

och glömmer sin uppgift att laga fördämningen. Elisabeth Dohna är inget sjörå men här skulle man kunna tolka det som att hon ändå för ett ögonblick får ta dennas roll. När Gösta Berling får syn på kvinnan i vattnet blir han som förbytt, han glömmer tid och rum och sin viktiga uppgift vid dammen. Det råder en slags magisk stämning där Gösta Berling näst intill tycks vara förhäxad. Är det Elisabeth Dohnas kärlek eller hennes stora skönhet som förtrollar honom? Här skulle den unga grevinnan kunna liknas med folktrons sjörå som var en förförisk fresterska som lockade männen från att utföra sina plikter.²²⁶

Nära besläktad med sjörået var skogsrået eller med annat namn skogsfrun. Skogsfrun hade liknande egenskaper som sjörået och man trodde bland annat att hon förförde män som vistades i skogen för att sedan ha dem som "sexslavar". Skogsrået hade en mycket vacker framsida men baksidan kunde vara riktigt fränstötande. I vissa delar av Sverige sades det att hon var ihålig och liknade en ruten trädstam därbak, i norra Sverige trodde man däremot att hon hade en lång svans.²²⁷ Skogsrået var en mycket vanlig gestalt i den värmländska folktraditionen, trots det menar Toijer-Nilsson att man aldrig eller ytterst sällan får möta henne i Lagerlöfs litteratur.²²⁸ *Gösta Berlings saga* torde i så fall vara undantaget som bekräftar regeln, här ägnas skogsfrun ett helt kapitel. Skogsrået träder fram inför urmakaren Kevenhüller, senare kavaljer på Ekeby bruk, mitt på torget i Karlstad.

Hon kom raka vägen från snåren i skogens innersta [...]. Hon hade lysande, gröna ögon och stritt, ljust hår, som nära nog nådde marken, och hon var klädd i grönt skiftande siden. Troll och hedning, som hon var, var hon skönare än alla kristna kvinnor [...]. [...] hon kom med ormbunksblad och granbarr intrasslade i det strida håret och en liten svart huggorm kring halsen [...] medförande en frisk doft av kåda och smultron, av linnea och mossa!²²⁹

Skogsfrun skyler sin rygg för att inte avslöjas men svansen skymtar fram under hennes kappa, för att hon inte ska göras till åtlöje påpekar Kevenhüller artigt att svansen sticker fram. Som tack för hjälpen ger skogsfrun honom en gåva som innebär att han kan skapa vad han vill fast bara en enda gång. Kevenhüller börjar därefter göra olika fantastiska uppfinningar men varje gång han kommer på att han inte kan föröka sin produktion blir han lika förtvivlad och förstör det han har tillverkat. Han flyr så småningom sitt kall och förtränger sin gåva genom att leva kavaljersliv på Ekeby.²³⁰ Lagerlöfs skogsfru har här föga betydelse som sensuell och farligt förförande varelse,

²²⁶ Schön. (2000a). s. 70f.

²²⁷ Schön. (2000a). s.65ff.

²²⁸ Toijer-Nilsson. (1988). s. 13f.

²²⁹ Lagerlöf. (2005). s. 387.

²³⁰ Lagerlöf. (2005). s. 388ff.

vilket i folktron var den vanligaste uppfattningen.²³¹ Visserligen är hon mycket vacker och förtrollande men det verkar inte vara den erotiska tjuskraften som Lagerlöf fokuserat på. Toijer-Nilsson hävdar att Selma Lagerlöf vid ett tillfälle uttalat sig om skogsfrun i *Gösta Berlings saga* och då sagt att hon endast var ”en allegori av snillet”²³². Så skulle skogsfrun givetvis kunna tolkas men man kan inte låta bli att undra om uttalandet är ett försök av Lagerlöf att kontra och undgå kritikernas krav på realism. Enligt Edström försökte Lagerlöf under en period efter utgivningen av *Gösta Berlings saga* med olika medel bevisa ”bokens sanningshalt”.²³³ Liksom sjörået verkar skogsfrun vara förenad med fara och galenskap. Kevenhüller blir nästan tokig av att inte kunna sprida sina uppfinningar och trots att han dragit sig tillbaka till Ekeby känner han sig stundtals förföljd av skogsfrun och hennes gåva. Vid en episod ser han skogsfrun i grevinnan Elisabeth Dohna och blir därmed påmind av sitt kall och börjar skapa ett slags eldhjul. När uppfinningen är färdig förbyts geni till raseri och Kevenhüller sätter eld på gården för att bli av med skogsfrun. Då elden härjar visar sig skogsfrun i sin riktiga gestalt och tar ifrån honom begåvningen. Det visar sig att skogsfrun drivit gäck med Kevenhüller men att hon på inget vis velat honom illa. Hon beklagar sig över hans galenskap: ”Förbjöd jag dig någonsin att låta andra göra efter dina verk? Vad ville jag annat än att skydda snillets man från hantverksarbetet?”²³⁴ Men då var det redan för sent, Kevenhüller hade förverkat sin gåva.

I alla tider har man trott att det funnits människor som haft speciella, magiska krafter som till exempel kunde användas för att bota olika sjukdomar men som även nyttjades för att påverka människors framtid på olika sätt. Sägner och rättegångsprotokoll visar vilken stor fruktan och respekt folket i allmänhet hade för dess trollkärningar och trollgubbar.²³⁵ Denna folkets skräckblandade fascination för hokus pokus har Lagerlöf tagit tillvara på i sin litteratur och hon skildrar både magi och trollkunniga gummor.²³⁶ *Gösta Berlings saga* är inget undantag, här tecknas till exempel bilden av en fasansfull trollpacka som smyger omkring i skogarna och ställer till det för människorna, häxan från Dovre. Hon kallas för ”trollkunniga finnars dotter”²³⁷ och enligt Toijer-Nilsson var det förr en vanlig föreställning att finnarna hade speciella kunskaper i magi.²³⁸ Dovres häxa är flera hundra år gammal och mycket ful och smutsig. Hon klär sig i trasor fast hon sägs vara mycket förmögen, sina skatter har hon gömt bland bergen.

²³¹ Schön. (2000a). s.65ff.

²³² Toijer-Nilsson. (1988). s. 13.

²³³ Edström. (2002). s. 128.

²³⁴ Lagerlöf. (2005). s. 397.

²³⁵ Schön. (2000a). s. 82ff.

²³⁶ Toijer-Nilsson. (1988). s. 16f.

²³⁷ Lagerlöf. (2005). s. 269.

²³⁸ Toijer-Nilsson. (1988). s. 16.

Trollpackan är girig och snål och drar sig inte för att tigga från de allra fattigaste. Det är bäst att ge henne det hon önskar än att neka henne det lilla man har, för häxan från Dovre är en mäktig och farlig kvinna. ”Hagel kan hon mana fram, blixtn kan hon styra. Hon kan föra hjordar vilse och sända varg på fåren. Föga gott kan hon verka, men mycket ont.”²³⁹ Oheliga djur kryper fram ur skogarna när hon visar sig och det sägs att Dovres häxa bär med sig tusenårig visdom och är kunnig inom både magi, medicin och örtbrygd.²⁴⁰ Precis som folktrons klassiska trollpacka.

I en episod i *Gösta Berlings saga* kommer Dovres häxa vandrandes förbi det stora godset Borg. När några pigor går förbi med en nyrokt skinka vill hon genast ha den men grevinnan Märta som inte vet något om den gamla gummans makt vägrar ge bort köttet. De två kvinnorna munhuggs om skinkan och häxan hotar grevinnan och säger att det kommer att gå henne illa om hon inte får sin vilja igenom. På detta replikerar Märta: ”Hellre ger jag den åt skatorna än åt en sådan som du!”²⁴¹ Häxan från Dovre fylls då med vrede. ”Mot höjden sträcker hon den runskrivna staven och svänger vilt med den. Hennes läppar utstöta underliga ord. Håret stå upprätt, ögonen lysa, ansiktet förvrides. ’Dig själv skola skator äta!’ skriker hon till sist.”²⁴² Häxan vänder hemåt och grevinnan står kvar och skrattar åt henne, men det dröjer inte länge förrän himlen fylls med svart-vita fåglar med skrikande näbbar och utspända klor. Fåglarna som tycks komma från ingenstans attackerar grevinnan och hon måste fly in i huset. Hädanefter får grevinnan Märta stanna inomhus för så fort hon visar sig ute kommer skatorna för att slita henne i stycken. Ständigt sitter en flock med skrånande fåglar på vakt i trädgården, det är omöjligt att jaga dem därifrån och försöker man skjuta dem ökar de istället i antal och blir bara ännu ettrigare. Grevinnan döms till ett liv inomhus i mörker, så fort hon öppnar ett fönster eller ens gläntar på de ständigt fördragna gardinerna kommer de otäcka skatorna med sina blodtörstiga klor. Märta åldras i förtid och hon dras med mardrömmar och en ständig ångest, för resten av sitt liv kommer hon att vara en fånge i sitt eget hem.²⁴³ I slutet av kapitlet om grevinnan Märta och skatorna skriver Lagerlöf att ”Vansinnig kan väl också denna berättelse synas, men den måste dock vara sann. Hundratals skola känna igen den och vittna, att sådan är den gamla sägnen.”²⁴⁴ Här antyder alltså författaren själv att hon hämtat historien från gammalt sägenstoff. En liknande

²³⁹ Lagerlöf. (2005). s. 269f.

²⁴⁰ Lagerlöf. (2005). s. 270.

²⁴¹ Lagerlöf. (2005). s. 271.

²⁴² Lagerlöf. (2005). s. 272.

²⁴³ Lagerlöf. (2005). s. 273.

²⁴⁴ Lagerlöf. (2005). s. 272.

berättelse återfinns också i den självbiografiska *Ett barns memoarer* (1930) och sägs här vara en känd historia från Lagerlöfs hemtrakter.²⁴⁵

Uppteckningar visar på att skator enligt folktron ansågs stå i djävulens tjänst.²⁴⁶ Enligt Schön ansågs fåglar vara farliga för att de kunde vara inkarnationer av andra folktroväsen eller till och med av djävulen själv. Stora fåglar, som skatan, kunde även vara själar efter avlidna personer.²⁴⁷

3.10 Djur och vild natur

Liksom fåglar var det flera djur som enligt folktron kunde vara förklädda andevarelser. Andra djur betraktades som övernaturliga väsen i sig till exempel varg och björn. Man hade stor respekt för dessa varelser, det ansågs farligt att prata om dem och de bekämpades med riter av olika slag.²⁴⁸ I *Gösta Berlings saga* visas tydligt människors rädsla för de vilda djuren och även för naturen i sig. Naturen beskrivs som ett levande väsen som tänker, känner och ibland till och med talar. Under det år som kavaljererna regerar Ekeby rasar naturen och släpper sina krafter fria. Kanske är det i protest mot den grymma behandlingen av majorskan och mot Ekebys förfall. Säkert är att det är mäktiga krafter som satts i rörelse. Det är nästan som om naturen vänder sig mot människan, den låter sig inte längre kuvas. I episoden då älvens fördämningar håller på att brista talar vågorna: ”Nu är frihetens dag... bort med människor och människors verk! De ha sotat oss med kol, de ha dammat oss med mjöl, de ha lagt arbetsok på oss som oxar, kört oss i ring, stängt oss inne, hämmat oss med dammluckor, tvungit oss att draga de tunga hjulen, att bära de otympliga timmerstockarna. Men nu skola vi vinna friheten.”²⁴⁹ Att den mäktiga naturen skulle vara en fiende till människan antyds på flera ställen, i kapitlet som handlar om björnen i Gurlita klätt sätter Lagerlöf ord på människans rädsla för de okända, dunkla skogarna.

Ondskefull är naturen, lömsk som en sovande orm, intet kan man tro. Där ligger Lövens sjö i härlig skönhet, men tro honom inte! Han lurar på rov: varje år måste han uppbära sin skatt av drunknade. [...] Tro inte mossan, inte ljungen, inte berghällen: ond är naturen, besatt av osynliga makter, som hata människan. Intet ställe finns, där du kan sätta din fot i trygghet; underligt är det, att ditt svaga släkte kan undkomma så mycken förföljelse.²⁵⁰

²⁴⁵ Toijer-Nilsson. (1988). s. 15.

²⁴⁶ Toijer-Nilsson. (1988). s. 15.

²⁴⁷ Schön. (2000a). s. 135.

²⁴⁸ Schön. (2000a). s. 99.

²⁴⁹ Lagerlöf. (2005). s. 231f.

²⁵⁰ Lagerlöf. (2005). s. 108f.

Djuren som befolkar skogen beskrivs som oheliga, blodtörstiga och mordlystna vilddjur med vassa näbbar och klor. Här talas om det grymma lodjuret som även kallas för göpa, benämner man det med dess riktiga namn, kommer djuret om natten och river alla gårdens får. Lagerlöf varnar även läsaren för uven som egentligen är en gast, härmar man honom flyger han ned från träden och hugger ut ens ögon.²⁵¹

Vargen har i alla tider varit mycket hatad och fruktad. Enligt folktron hade den både magiska förmågor och var mycket intelligent. Liksom lodjuret vågade man inte benämna vargen med dess riktiga namn för att man trodde att man då skulle locka den till sig. Vissa trodde även att vargen kunde känna på sig om man riktade onda ord eller tankar till den, vargen blev då mycket uppretad. Farligast ansågs vargen vara för gravida kvinnor och man skyddade sig med diverse olika riter och föremål.²⁵² I *Gösta Berlings saga* berättar Selma Lagerlöf om vargar som jagat en släde till dess att en kvinnlig passagerare kastat ut sitt spädbarn till vargarna, endast för att skona sitt och sin makes liv.²⁵³ Det är också vargar som följer efter och förhindrar det förälskade paret Gösta Berling och Anna Stjärnhök i deras flykt från den unga kvinnans trolovning med en annan man. Ekipaget verkar vara omringade av skogens alla vargar och Gösta Berling inser att de inte är ämnade för varandra. Här tycks vargarna även vara en del i någonting större, kanske är det Gud som utsänt dem för att förhindra Gösta Berlings framfart. Det verkar i alla fall vara Gösta Berlings mening då han förtvivlat utbrister: ”Gud vill det inte.”²⁵⁴ ”Han däruppe leker med vår vilja. Nu är det tid, att vi böja oss under den tuktande handen.”²⁵⁵ När Gösta Berling lämnat Anna Stjärnhök och vänder släden hemåt fruktar han inte längre vargarna, han säger att ”de ha gjort sitt verk. Med mig ha de inte mer att skaffa i natt.”²⁵⁶ Detta skulle kunna tolkas som om vargarna här får symbolisera viljan av en allsmäktig, styrande Gud som närvarar och återfinns i allt levande. Vid ett senare möte mellan Anna Stjärnhök och Sintram säger dock den onde mannen att det kanske inte var Gud som låg bakom vargarnas jakt efter dem utan att det var han som skickat sina ”grå lamm från Dovrefjäll” för att förstöra. Med ”grå lamm” anspelar Sintram på Guds lamm och menar att vargarna är den onda motsvarigheten till offerlammet. Vem som verkligen har skickat vargarna får vi aldrig veta. Det kan vara Gud som vill få dem att inte handla fel eller djävulen som vill sprida ondska.²⁵⁷

²⁵¹ Lagerlöf. (2005). s. 107f.

²⁵² Schön. (2000a). s. 106f

²⁵³ Lagerlöf. (2005). s. 107.

²⁵⁴ Lagerlöf. (2005). s. 65ff.

²⁵⁵ Lagerlöf. (2005). s. 68.

²⁵⁶ Lagerlöf. (2005). s. 68.

²⁵⁷ Lagerlöf. (2005). s. 185.

Mäktigast av alla djur i *Gösta Berlings saga* är den tidigare nämnda björnen i Gurlita klätt som sätter skräck i människorna. Björnen sägs ha tolv mäns styrka, vara en slagbjörn och därmed endast kunna skjutas med en kula gjord av silver och klockmalm. Kulan måste vara stöpt i ett kyrktorn en torsdagskväll när det är nymåne och varken präst, klockare eller någon annan än den som gjuter kulan får veta om det.²⁵⁸ Enligt Schön var just så kallade slagbjörnar särskilt farliga då man trodde att de var förvandlade människor. Vissa utvalda björnar skyddades även av naturväsen som skogsrået och var därmed omöjliga att döda på vanligt vis. Dessa björnar måste, likt Lagerlöfs björn, skjutas med en silverkula.²⁵⁹ Om man skulle möta den otäcka besten i skogen skriver Lagerlöf att det bästa man kan göra är att lägga sig ned på marken och spela död.²⁶⁰ Detta stämmer väl överens med folktrons föreställning, detta var det bästa knepet att lura björnar då dessa aldrig gav sig på lik.²⁶¹

Enligt folktron har djur en förmåga att uppfatta och känna på sig saker som människor inte gör.²⁶² I *Herr Arnes penningar* bidrar Torarins hund Grim till spänningen och varnar sin husse för fara upprepade gånger. I början av berättelsen när Torarin och hunden är på väg in till Solberga prästgård börjar denne att yla högljutt. Torarin får inte tyst på Grim och till slut slänger han honom av lasset. Hunden som vädrar fara vägrar dock att följa med och stannar på behörigt avstånd från gården. När Torarin senare far tillbaka möter Grim upp och hoppar återigen upp i vagnen.²⁶³ Hundens beteende fungerar här som ett slags varsel till det onda som kommer att hända, det skulle även kunna vara ett tecken på att Lagerlöf enligt folkloristiskt synsätt ville tillskriva hunden en slags övernaturlig, synsk förmåga. Ett ytterligare bevis på hundens ”sjätte sinne” är när Torarin talar om skottarna som goda människor, för ”i samma stund som Torarin sade detta, reste sig hans hund upp från lasset, satte nosen i vädret och började tjuta.”²⁶⁴ Weidel menar att enligt sägnerna hade även hästar liknande förmågor,²⁶⁵ Torarins häst verkar dock inte det minsta berörd eller bekymrad över spökerierna utan skrittar glatt på, vid ett tillfälle leder den till och med Torarin till den nedbrunna spökgården.²⁶⁶ Detta kan i sammanhanget tyckas motsägelsefullt och en smula underligt.

²⁵⁸ Lagerlöf. (2005). s. 108ff.

²⁵⁹ Schön. (2000a). s. 102f.

²⁶⁰ Lagerlöf. (2005). s. 108.

²⁶¹ Schön. (2000a). s. 101.

²⁶² Weidel. (1964). s. 227.

²⁶³ Lagerlöf. (1970). s. 9ff.

²⁶⁴ Lagerlöf. (1970). s. 36.

²⁶⁵ Weidel. (1964). s. 227.

²⁶⁶ Lagerlöf. (1970). s. 25.

4. Sammanfattande diskussion

I analysen har vi redogjort för vad Lagerlöf visar för exempel på luthersk kristendom, katolicism, folketro och även ockulta läror, företrädevis spiritism och teosofi. Nedan diskuteras hur Lagerlöf gör för att kombinera dessa inslag av andlighet och om de olika trosföreställningarna på något sätt ställs mot varandra. Eftersom vi i undersökningen i huvudsak lagt fokus på *Gösta Berlings saga* kommer så att ske även här.

För oss i vår tid kan det tyckas underligt hur Lagerlöf kan kombinera så många olika andliga företeelser. Kanske upplevde många även under förra sekelskiftet att det var märkligt att förena kristen tro med folketro men det var ändå inte ovanligt att fromma män och kvinnor som gick till kyrkan varje söndag samtidigt oroade sig för barnbarnen när dessa gick ensamma i skogen, kanske skulle de bli tagna av näcken? Självaste Gösta Berling som är prästlärare tror sig se sjörået i Elisabeth Dohna och han försöker inte ta sitt förnuft till fånga utan låter sig dras med i hennes lockelse. Det är alltså inte lätt att hålla isär det kristna och det hedniska – kanske är det inte heller folkets önskan? Ibland tycks det även som om folktrons väsen är styrda av Guds hand då Lagerlöf vid flera tillfällen använder dem som ett slags straff för människor som handlat orätt. Det är inte för intet som grevinnan Märta som råkar ut för häxan från Dovre och dess skatförbannelse, då grevinnan varit mycket sträng och elak mot sin svärdotter.

Med ovan nämnda exempel på hur Berling förleds av skogsrået blir konversationen mellan honom och en annan präst ganska paradoxal. De menar att det är svårt att få de vidskepliga att tro på Gud. De konstaterar att människorna har lättare att tro på djävulen och trollen än på Gud när det är svåra tider. Att Berling tror på sjörået trots att han för en sådan diskussion med prästen kanske beror på att det är svårt att hålla sig till den kristna läran när han som så många andra fått näck- och sjöråhistorier med bröstmjölken. När det är krissituation som det var när sjörået visade sig i Elisabeths gestalt så var det svårt att tänka rationellt och mindre presentabla tankar låter sig komma fram. Gösta Berling och hans vän prästen påstår sig, trots dessa motsägelser, vilja motverka hedendomen. Folktron sägs dock enligt Ebbe Schön rentav ha förstärkts genom kristendomen då man i kyrkan fick veta att det verkligen fanns gengångare, underverk och andliga makter, och tron på de övernaturliga väsendena blev därmed legitima.²⁶⁷

Ibland tycks naturen inverka på människornas liv på olika sätt. Det kan vara genom att Lövens vågor protesterar mot kavaljerernas göranden så att en damm nästan brister, eller genom att havet fryser till is i *Herr Arnes penningar* så att mördare inte kan fly med skeppet, eller

²⁶⁷ Schön. (2000a) s. 8.

genom att vargarna förföljer Gösta Berling och Anna Stjärnhök. I flera av fallen verkar det vara Gud som står bakom händelserna men när djur med övernaturliga krafter visar sig kanske det är andra makter som står bakom dem. Är förvirringen något som Lagerlöf avsiktligt bidragit med för att vi ska förbli ovissa eller är det ett naturligt resultat när de olika trosföreställningarna kokas ihop i samma bok? När vargarna ansätter Berling och Anna Stjärnhök skulle det kunna vara mordlystna, oheliga vilddjur till vargar som gett sig ut på eget bevåg. Berling får dock en känsla av att det är Gud som vill varna dem för att handla orätt men det visar sig att det lika väl skulle kunna vara djävulen som försöker inverka för att Berling inte ska få sin älskade Anna. Vem som egentligen ligger bakom vargarnas angrepp får vi inte veta. Det är heller inte alldeles självklart var djävulen hör hemma i det religiösa sammelsuriet. Som väsen hör han ursprungligen till den kristna tron som det godas motsats, men här skulle man rentav kunna säga att Gud och folktron möts genom djävulen. Sedan kristendomen gjorde sitt intåg ersattes tron på onda hedniska varelser delvis av djävulen och de till folktron hörande väsendena kom att betraktas som djävulens anhang. Slutsatsen skulle alltså kunna vara att djävulen och naturen ger folktron en plats i den kristna tron.

Körkarlen innehåller flera olika element som man förknippar med kristendom. En av huvudkaraktärerna, syster Edith, arbetar för frälsningsarmén och romanen skildrar till viss del dess verksamhet. Stort utrymme i romanen har samtalen mellan Ediths ”bröder och systrar” och även deras böner och lovprisande av Gud när de vakar vid Ediths dödsbädd. De yttre ramarna har alltså rent kristna förtecken och därför blir man förvånad av att det i *Körkarlen* inte görs några, eller i alla fall relativt få kopplingar mellan Gud, himmel, helvete och döden. Bokens mest centrala motiv är döden och fast flera av huvudpersonerna har en mycket stark gudstro nämns det ingenting om Gud i det gränsland som David Holm befinner sig i efter sin bortgång. Det är tydligt att detta mellantillstånd endast tjänar som en tillfällig anhalt där man hela tiden väntar på helvetet eller himlen som David Holm ska slussas vidare till. Men det talas som sagt inte om någon himmel eller något helvete. David Holm får i stället tampas med sitt eget samvete när han tillsammans med sin kompanjon reser omkring i dödsräddan och ser följderna av sitt handlande i jordelivet. Det har tidigare antytts att Selma Lagerlöf inte trodde på någon sorglös himmel eller ett tandagnisslande helvete. Här tycks det som om David Holm skapat sitt eget öde som en påföljd av de gärningar han gjort under sin tid som levande. Här ställs tanken om karma och reinkarnationen mot den annars så ”kristna” tillvaron. Dessa teosofiska tankegångar behöver dock aldrig krocka med den levande världens kristna värderingar. David Holms tillstånd mellan liv och död beskrivs nämligen som en helt annan, isolerad värld som bara vid vissa tillfällen behöver möta de levandes tillvaro. Karaktärerna från de olika världarna möts bara i egentlig

mening när det är någon som ska dö. Den insomnande får då hjälp över till den andra sidan av körkarlen som viskar de förlösande orden. Under dödsögonblicket tycks den döende bli synsk och upplever körkarlens och David Holms närvaro, antagligen för att denne person svävar mellan liv och död och då kan känna av båda dessa världar.

Diskuterbara är de ljusa gestalter som kommer och för bort syster Edith efter hennes död, de skulle kunna vara änglar eller rent av ett tecken på att Edith är på väg till himlen. Om det är himmelriket som Lagerlöf åsyftar kan detta tyckas motsägelsefullt då hon tidigare mest fokuserat på ett spiritistiskt mellantillstånd, som enligt dess företrädare tjänade som utvecklingsanhalt för *både* goda och onda själar. Kombinationen upplevs dock som helt naturlig, Lagerlöf får oss att tycka att det är självklart att den fromma syster Edith ska hämtas av ljusa gestalter.

I *Gösta Berlings saga* antyder Selma Lagerlöf tankar om livet efter detta som både skulle kunna tolkas som ett himmelrike eller som själavandring på teosofiskt och spiritistiskt manér. När Ferdinand Uggle ligger för döden talas det om ”de frigjorda andarnas salighet och deras härliga liv” samtidigt som livet efter detta beskrivs mer konkret. Den döende ska få vara med om att bevara jordens skönhet, resa mellan planeterna och en dag stå inför Herren själv och be om att få ansvara för en av planeternas blomstring. Här sker en slags korsbefruktning mellan de mer diffusa, mystiska tankegångarna om själavandring och rent kristna element. Herren själv finns med i bilden och bilderna av jordens skönhet och planeternas grönska och blomsterprakt för utan vidare tankarna till det bibliska paradiset. I *Herr Arnes penningar* ges inga bilder av varken himmel eller helvete. De mördade fastnar även här i ett mellantillstånd, men då av den orsaken att de har något kvar att uträtta. Det enda Lagerlöf antyder om vad som händer sedan är att gengångarna kan ”få frid” efter att ha hämnats sina mördare. Spökerierna tycks samexistera med den annars kristna tillvaron. Elsalill uttrycker till och med vid något tillfälle att hon ska hitta mördarna med Guds hjälp. Är då spökena utsända av Gud? Vid ett tillfälle, när Torarin befinner sig i spökgården, märks en liten motsättning mellan gengångartillvaron och den kristna världen. Det är när Torarin av en slump nämner Guds namn och spökena plötsligt försvinner. Vid ett senare tillfälle får dock Elsalill sällskap av vålnaden på en så sällsam plats som i kyrkan. Detta motsäger att kyrkan och Gud verkade avskräckande på övernaturliga folktroväsen, här verkar de tvärtom kunna samsas under samma tak. Kanske är det så att Lagerlöf hämtat sin gengångare från de spiritistiska tankegångarna och inte från folktron. Då känns inte tanken att denna skulle kunna vistas i Guds hus lika omöjlig då denna ”frigjorda ande” kanske inte förknippas lika mycket med skräck. Lagerlöf lyckas här kombinera folktro och spiritism och låta dessa bli en

naturlig del av en annars så kristen tillvaro, utan att man som läsare upplever det som motsägelsefullt.

När vi har läst Lagerlöfs romaner har det inte funnits någon problematik i att olika typer av religiösa övertygelser ställs emot varandra. De kombineras och vävs samman men behöver sällan mötas. Endast i *Herr Arnes penningar* interagerar de båda andliga världarna mer tydligt, men det är bara ett fåtal människor som upplever spökerierna. Spöksynerna kan då tolkas som, av Torarin och Elsalill, subjektiva upplevelser som inte alls behöver vara verkliga för de övriga människorna i boken. Därför fungerar kombinationen med kristendomen alldeles utmärkt. I *Körkarlen* hålls de olika trosföreställningarna däremot isär för att de skildras i olika ”skikt” som bara stundtals snuddar vid varandra. *Gösta Berlings saga* som har mest varierande samling av tro på det övernaturliga är uppbyggd som en stor samling noveller som mer eller mindre hänger samman. Det är det som i första hand gör det möjligt för Selma Lagerlöf att få med så många kulturellt skiftande företeelser. Historien om den kristna och djupt religiösa Ebba Dohna behöver aldrig konfronteras eller ens möta historien om häxan från Dovre trots att grevinnan Märtha som utsattes för hennes skatförbannelse var Ebba Dohnas mor. På samma sätt behöver inte den djupt troende löjtnant Lennart som får en uppenbarelse och ger sig ut och predikar Guds ord möta skogsfrun. De olika kapitlen fungerar på sätt och vis som slussar mellan olika trosuppfattningar.

Sven Stolpe menar att man genom att läsa Selma Lagerlöfs litteratur får intrycket av att hon var en djupt troende kristen som på ett nästan profetiskt sätt ville förkunna Guds ära. Under hela livet förde Lagerlöf en religiös kamp och inspirerades periodvis av olika läror.²⁶⁸ Selma Lagerlöfs religiösa törst och sökande efter den högre verkligheten återspeglas i både *Gösta Berlings saga*, *Körkarlen* och *Herr Arnes penningar*. Hon blandar och plockar ”godbitar” från olika trosföreställningar och hennes egna religiösa splittring märks tydligt i de tre verken. Stolpe sammanfattar Lagerlöfs livsåskådning med tron på ”själens odödlighet och på en levande Gud”. Men viktigast av allt var för Selma Lagerlöf skrivandet. Enligt Stolpe såg sig Lagerlöf i det närmsta som en profet i sitt kall, och den största religionen var för henne dikten i sig.

²⁶⁸ Stolpe. (1945). passim.

6. Källförteckning

6.1 Tryckta källor

- Algulin, Ingemar., & Olsson, Bernt. (2002). *Litteraturens historia i Sverige*. Stockholm: Nordstedts.
- Brandby-Cöster, Margareta. (2001). *Att uppfatta allt mänskligt. Underströmmar av luthersk livsförståelse i Selma Lagerlöfs författarskap*. Karlstad: Karlstads universitet.
- Dahlström, Britt (red). (1984). *Litteraturhandboken*. Stockholm: Bokförlaget Forum.
- Edström, Vivi. (1960). *Livets stigar. Tiden, handlingen och livskänslan i Gösta Berlings saga*. Stockholm: Nordstedts.
- Edström, Vivi. (1991). *Selma Lagerlöf*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Edström, Vivi. (2002). *Selma Lagerlöf – Livets vågspel*. Stockholm: Natur och kultur.
- Eliasson, Erik. (1951). ”Om Selma Lagerlöf och teosofien”. *Ord och bild – Illustrerad Månadsskrift*, nr 60. Stockholm: Iduns Tryckeri Aktiebolag.
- Eliasson, Erik. (1971). ”Om Selma Lagerlöf och spiritismen”. *Lagerlöfstudier 4*. Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet.
- Ewald, Stefan. (red). (2003). *Religionslexikonet*. Stockholm: Forum.
- Frykman, Jonas. (2000). *Horan i bondesamhället*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Gardell, Jonas. (2003). *Om Gud*. Stockholm: Nordstedts.
- Holmberg, Claes-Göran., & Ohlsson, Anders. (1999). *Epikanalys. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Kulling, Jacob. (1959). *Huvudgestalten i Selma Lagerlöfs författarskap*. Stockholm: Diakonistyr.
- Lagerlöf, Selma. (1923). *En saga om en saga och andra sagor*. Stockholm: Bonniers.
- Lagerlöf, Selma. (1924). *Körkarlen*. Stockholm: Bonniers.
- Lagerlöf, Selma. (1970). *Herr Arnes penningar*. Stockholm: Bonniers.
- Lagerlöf, Selma. (2005). *Gösta Berlings saga*. Stockholm: Bonniers.

- Lagerroth, Ulla-Britta. (1958). "Körkarlen och den bretonska dödsmyten". *Lagerlöfstudier 1*. Malmö: Allhems förlag.
- Lagerroth, Ulla-Britta. (1963). *Körkarlen och Bannlyst – motiv- och idéstudier i Selma Lagerlöfs 10-talsdiktning*. Stockholm: Bonniers.
- Lagerroth, Ulla-Britta. (1971). "Trollet i människan – ett motiv hos Selma Lagerlöf". *Lagerlöfstudier 4*. Lund: Selma Lagerlöf-sällskapet.
- Molander, Joakim. (2003). *Vetenskapsteoretiska grunder: historia och begrepp*. Lund: Studentlitteratur.
- Nicander, Karl August., & Norling, Gustav Christian. (1838). *Syner och röster ur det fördolda*. Örebro: N.M. Lindh.
- Oedman, Johan. (1746/1983). *Chorographia Bahusensis - Thet är Bahus-Läns Beskrifning af Johan Oedman*. Munkedal: Carl Zakariasson.
- Rystrand, Sven. (1983). Ur förordet till: Oedman, Johan. (1746). *Chorographia Bahusensis - Thet är Bahus-Läns Beskrifning af Johan Oedman*. Munkedal: Carl Zakariasson.
- Schön, Ebbe. (2000a). *Älvor, troll och talande träd – Folkstro om svensk natur*. Sundbyberg: Bokförlaget Semic.
- Schön, Ebbe. (2000b). *De döda återvänder – Folkstro om tillvarons gränsland*. Stockholm: Prisma.
- Stolpe, Sven. (1945). "Selma Lagerlöfs mystik". *Bonniers litterära magasin*, 1945:2. Stockholm: Bonniers.
- Stolpe, Sven. (1984). *Selma Lagerlöf*. Stockholm: Legenda.
- Toijer-Nilsson, Ying. (1988). *Selma Lagerlöf och värmländsk folkstro*. Vällingby: Selma Lagerlöf-sällskapet.
- de Vrieze, Stine. (1976). "De döda kommer en så nära – Selma Lagerlöfs posthuma novell Själens – Verklighetsbakgrund och förhistoria". *Lagerlöfstudier 5*. Falköping: Selma Lagerlöf-sällskapet.
- Weidel, Gunnel. (1964). *Helgon och gengångare*. Lund: Gleerup.
- Wägner, Elin. (1958). *Selma Lagerlöf*. Stockholm: Bonniers.

6.2 Otryckta källor

Nationalencyklopedin. sökord: Bot. 2008-12-18. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Djävul. 2008-12-27. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Folktro. 2008-12-28. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Homosexualitet. 2008-12-27. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Natt. 2008-12-27. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Selma Lagerlöf. 2008-11-16. <http://www.ne.se> .

Nationalencyklopedin. sökord: Spiritism. 2008-12-11. <http://www.ne.se>.

Nationalencyklopedin. sökord: Spotta. 2008-12-28. <http://www.ne.se>.